CONCEPȚIA
ISTORIEI UNIVERSALE

SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA EVOLUȚIEI
ȘI REALIZĂRILOR DELA HERODOT
PÂNĂ LA VOLTAIRE – ȘI
DEFINIȚIA ACTUALĂ A EI

DE

N. A. CONSTANTINESCU
Conferențiar la Universitatea din București

CAP. I. EXTRAS
DIN
ISTORIA UNIVERSALĂ ȘI PROBLEMELE EI
în lumina cercetărilor recente (sub tipar).

1934
TIPOGRAFIA «BUCOVINA» BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro

CAP. I.

CONCEPŢIA ISTORIEI UNIVERSALE

Privire asupra evoluţiei şi realizărilor ei, dela Herodot până la Voltaire.

1. *Utilitatea cadrului de «Istorie universală».*

Din cele mai vechi timpuri, istoria a fost concepută ca istorie naţională, sau locală cum o cerea conştiinţa îngustă a vechilor societăţi (state, popoare) lipsite de perspectiva ideilor privitoare la unitatea speciei omeneşti.

Alături de această concepţie şi de înfăptuirile ei, din timp în timp, încă din Evul Antic, apar lucrări de istorie îmbrăţişând trecutul mai multor popoare sau cercuri de civilizaţie, fără să indice totdeauna în titlul lor că sunt istorii generale, dar pe care noi le numim cu termenii de azi: istorie a lumii, a omenirii, generală sau universală. Ne vom opri la ultimul termen, pe care l-am moştenit din Evul Mediu, dela cronicile care încep cu facerea lumii *(chronicon univerrsale, chronicon mundi)*, Grecii vechi nefixându-se la un termen pentru aceste istorii generale, ce s'au produs numai în preajma marilor momente deschizătoare de perspective largi în istoria lumii.

A fost un timp şi nu prea depărtat, la sfârşitul secolului trecut când cei mai scrupuloşi teoreticieni ai metodei istorice ca Ch. V. Langlois şi Ch. Seignobos socoteau că a trecut definitiv «moda istoriilor universale cu naraţiune continuă, atât de gustate în Evul Mediu şi în sec. XVIII, din motive diferite, de felul celor ce Schlosser şi Weber în Germania, Cantù în Italia au dat cele din urmă specimene». Cadrul acesta, adaogă

www.dacoromanica.ro

ei, s'ar fi părăsit din motive istorice, pentru că pe timpul acesta nu se mai considera omenirea ca o totalitate legată prin o evoluţie unică, dar şi pentru motive *practice* fiindcă istoricii de atunci îşi dedeau seama de «imposibilitatea de a aduna într'o singură operă o masă aşa de sdrobitoare de fapte... Istoricii au fost nevoiţi în zilele noastre, spuneau dânşii, să adopte diviziunea pe state (istorii naţionale) şi pe epoci» [1]).

Este adevărat că istoria se constituise ca ştiinţă propriu zis abia în a doua jumătate a sec. XIX în care timp studiile părăseau cadrul prea larg al istoriei universale pentru a se adânci probleme de erudiţie privind isvoarele sau de istorie particulară.

La începutul secolului nostru s'a resimţit din nou nevoia de a respira mai larg şi a privi studiul istoriei din punct de vedere general omenesc. «Va trebuì să se revie — zicea în Martie 1913, d-l prof. N. Iorga, la Congresul de Istorie din Londra — la marile *istorii universale*, inspirate de aceleaşi concepţii filosofice şi din care se desprind aceleaşi concluzii. E de sigur una din cele mai mari nevoi ale timpului şi una din cele mai grabnice» [2]).

Războiul cel mare a intervenit, sdrobind multe iniţiative, întârziind cu ani de zile, unele realizări. Învăţatul profesor cu renume mondial dela Universitatea din Bucureşti, după o serie de Prolegomene, îşi realiză marea aspiraţie într'o uriaşă oepră unitară: «*Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, între anii 1926—1928.

Această înţelegere a nevoii de a se prezenta din nou în lucrări generale, cuprinzând omenirea întreagă, «rezultatele îngrămădite fără încetare pretutindeni, prin munca eruditilor» s'a manifestat şi în ştiinţa apuseană, mai ales la Francezi, îndată după războiul mondial. Astfel citim în prefaţa primului volum din colecţia «Histoire générale» condusă de Glotz, următoarea frază semnificativă: «Spre a ne da seama de prezent şi a ghicì viitorul pe cât e cu putinţă se cere să examinăm

1) Ch. V. Langlois et Ch. Seignobos *Introduction aux études historiques*, ed. II. p. 270. Colecţiile ce se publicau în colaborare le taxează de «combinaţii de librărie».

2) N. Iorga, Generalităţi cu privire la studiile istorice, ed. II-a; 1933; p. 137.

www.dacoromanica.ro

întâi trecutul întreg, ca să nu falsificăm perspectiva, înşelându-ne asupra sensului faptelor şi instituţiilor». Directorul altei colecţii spune că-şi ia misiunea «de a îmbrăţişa istoria tuturor popoarelor dintr'o privire», lăsând a se înţelege prin titlul ales că va da o colecţie de istorii particulare, naţionale, mai mult de cât o istorie universală propriu zisă [3]).

Al treilea, în fine, *H. Berr*, conducătorul colecţiei: «Evolution de l'humanité», operă vastă concepută în 100 de volume, accentuiază mai mult de cât toţi adevărul devenit banal în zilele noastre că «fenomenul caracteristic epocii actuale e *solidaritatea* umană pe suprafaţa pământului», care dictează şi istoricilor zilei de azi legile sale. «Planeta noastră, zice el, pare micşorată prin repeziciunea comunicaţiilor şi naţiunile civilizate au raporturi aşa strânse fie între ele, fie — prin colonizare intensivă — cu popoarele inferioare, încât, întocmai ca într'un organism, totul răsună asupra totului. Există azi o politică mondială, o economie mondială, o civilizaţie mondială». Ba am avut şi un războiu mondial, putem adăoga. «Şi această unitate vizibilă a grupelor omeneşti în spaţiu, prin spaţiu, ne invită a cugetà asupra rolului ce a putut juca *factorul mondial* dela origini. Astfel, dincolo de lucrările consacrate faptelor şi indivizilor, ţărilor şi popoarelor sau epocilor succesive, Pământul şi Omenirea însăşi apar ca obiecte de studii necesare».

Iată prin urmare motivele care determină astăzi pe istorici să îndrăsnească din nou a turna ştiinţa în cadrele istoriei universale, părăsind cadrele mărginite ale istoriei speciale, particulare, locale, şi câte mai sunt chipurile de a scrie istoria, pe cari nu este locul a le arăta aici, dar le găsim în orişice manuale de metodică a istoriei [4]). Niciunul însă din cei cari au crezut că realizează această dorinţă nu ne dau în realitate «o singură operă», cu excepţia celei datorite uriaşei sforţări şi luminoasei gândiri a profesorului N. Iorga, ci numai colecţii realizate prin colaborare, dar lipsite de unitate, în genul celor pe care Seignobos, în metodica sa, mai sus amintită, le numeşte «combinaţii de librărie».

---

3) Halphen et Sagnac. *Peuples et civilisations*, Prefaţa la vol. I.

4) Fie că au titlul de «Manual» ca voluminoasa carte a lui *E. Bernheim*, sau de «Introducere în studiile istorice» ca atâtea altele.

www.dacoromanica.ro

2. *Ideea de istorie universală la Grecii vechi.*

Înainte de a cerceta operele de istorie universală realizate sau în curs de realizare, ne propunem să aruncăm o privire generală asupra ideei de istorie generală în mers şi a modului cum a fost realizată în decursul timpurilor. Nu ne vom ocupa de concepţia istoriei în genere şi *geneza* ei, un subiect cu mult mai vast, discutat în capitolele tuturor operelor de «metodică» sau introducere în studiile istorice, cum şi în cele de «Filosofia Istoriei». Aceasta e o problemă neepuizată, privitor la care s'a recunoscut că există o mare lacună în studiile istorice: «Istoria istoriografiei moderne rămâne încă de făcut» — zicea Seignobos la 1899 [5]) — dorinţă repetată de profesorul vienez W. Bauer în 1921: «Ar fi timpul să se scrie odată o istorie a istoriografiei generale» [6]). Ne interesează aici numai o latură a genezei concepţiei istorice şi anume: cum s'a gândit şi cum s'a realizat în trecut cadrul istoric pentru toată omenirea cunoscută în epocile respective. Evident că nici această latură n'a format după câte ştim obiectul unui studiu special. Informaţii mai largi găsim în manualul lui Ernst Bernheim [7]) şi în «Introducerea» mai sus citată a lui W. Bauer. Cel dintâi, împrăştiat, la capitolele despre împărţirea tematică a istoriei (p. 47—53), despre împărţirea cronologică (p. 63—76) şi desvoltarea Istoriei filosofiei (p. 638—683) — iar al doilea la § 7 «Istoria Universală» (p. 113—116) din capitolul V, privind înfăţişarea şi întocmirea materiei. Aici găsim date utilizabile pe care le putem completa cu alte ştiri.

S'a recunoscut în genere că ideea de Istorie universală nu putea să apară înainte de Creştinism, religia unităţii şi solidarităţii omenirii întregi. Cu toate acestea nu se pot tăgădui sau ignora unele manifestări, cari ori nu exprimă o concepţie clară asupra cadrului de istorie generală, ori dacă o exprimă, concepţia nu este realizată în măsura în care era posibil cu

---

5) *Op. cit.* p. 257 nota 1, trimeţând la Manualul lui Bernheim p. 13 şi urm. (= pp. 17—16 în ed. II).

6) *Einführung in das Studium der Geschichte;* 1921 p. 113. — Pentru Evul antic există M. Büdinger. Die Universal Historie in Altertum 1895 şi C. Wachsmuth Einleitung in das Studium der alten Geschichte 1895.

7) *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* ed. IV, 1903. N'am avut ediţia ultimă din 1908 (a VI).

www.dacoromanica.ro

mijloacele timpului, în orice caz ele apar ca dovezi ale conştiinţei despre posibilitatea şi necesitatea de a se scrie istoria lumii cunoscute. Astfel putem afirma că însăşi opera «părintelui Istoriei», *Herodot*, este croită pe un plan universal, pe care urmaşii săi l-au părăsit spre a se mărgini la istoria Eladei, pentru ca ideea să fie reluată şi realizată abia în epoca alexandrină în legătură cu ideile cosmopolite ale filosofiei stoice, ori ale dominaţiei universale realizate de Alexandru Macedon sau de Roma [8]).

Este adevărat că pretenţiunea la imperiul lumii sau la dominaţia universală se manifestase în cuvânt şi parţial în faptă, încă din mileniul trei înainte de Chr., dar concepţia politică, oglindită şi în *analele* acestor imperii, spiritul particularist — care stăpânì şi pe cei mai iluştri reprezentanţi ai genului istoric din Grecia veche şi Roma — exclusivismul *religios* caracteristic în deosebi civilizaţiilor orientale, — nu puteau îngădui zămislirea ideii despre unitatea organică a popoarelor în origine şi în devenirea lor, pe care să se întemeeze apoi o concepţie de istorie universală.

Civilizaţiilor orientale le-a lipsit chiar înţelegerea pentru o operă de istorie locală sau naţională aşa cum au realizat-o Grecii şi Romanii, mulţumindu-se numai cu anale sau faste de redacţiune oficială, care încep cu liste aride de suverani şi datele evenimentelor spre a se pierde apoi în laude ditirambice la adresa suveranilor, totdeauna părtenitoare cu cei mai recenţi dintre ei [9]).

---

8) E. Bernheim, *op. cit.* p. 63 şi 27. P. Wendland la Gercke-Norden: *op. cit.*; I p. 191; compară antiteza lui Herodat cu a lui Augustin.

9) Cele mai vechi cronici din Egipt : 1) *Analele* epigrafice pe blocul de diorit zis Piatra din Pallermo care începe cu evenimente anterioare primei dinastii, redactate pela 2600 a Chr., şi 2) Analele scrise pe *Papyrusul regal din Turino*, redactat sub Rameses II (după 1300 a Chr.), care dau lista faraonilor începând cu domnia zeilor; ea ea grupează povestirea în capitole ce cuprind mai multe dinastii, dând numărul de ani luni şi zile ai fiecărui faraon, necesari calendarului egiptean. 3) *Aegyptiaca*, cronica lui Manethon, redactată în sec. III pentru Ptolomeu Filadelful, care repartizează cel dintâi faraonii după dinastii. (Vezi: *Histoire et Historiens* II p. 504). Celelalte popoare civilizate din vechime n'au dat dat nimic analog, care să stea în privinţa vechimei şi autenticităţii, alături de aceste anale. Cea mai veche cronică a Chinei, atribuită lui Confucius priveşte istoria principatului Lu, dintre 722—480 a Ch. *(Ibidem*, p. 523). Cărţile istorice ale Evreilor, intrate în compoziţia Bibliei sunt scrise între sec. IX—VII şi V a. Chr. S. Reinach în *Orpheus* le scoboară la sec. IV a. Chr.

www.dacoromanica.ro

Pentru istoriografia «universală» din timpurile vechi n'am avut la îndemână lucrarea specială a lui Büdinger, numai sistematica «Introducere în studiul Istoriei vechi» a lui Kurt Wachsmuth, unde se află capitole speciale dedicate istoriei şi cronografiei universale, din acelaş an cu a lui Büdinger, 1895. Fiind oarecum învechit, ne vom informa mai ales din studiile mai noi de istoria literaturii grece de Croiset, a celei latine de Schanz, ori din cele cuprinse în *Anleitung in die Altertumswissenschaft*, sub direcţia lui Alfred Gercke şi Ed. Norden, 1912 (vol. I şi III) şi *Wahrheit und Kunst* a lui H. Peter (1911).

Wachsmut distinge în istoriografia antică trei grupe de lucrări universale: I. Istorii generale sau îmbrăţişând o peroadă; II. Schiţe de istorie universală şi III. Cronici universale.

In grupa I de istorii universale întregi: Diodor Sicilianul, Nicolae din Damasc, Pompeius Trogus; în secţiunea specială a cărţii, sub rubrica de istorii universale privind numai o perioadă (p. 509—553) aşează pe logografii universali: Hecataios din Milet şi Hellanicos din Lesbos, istoricii Herodot, Theopomp şi, de sigur, din inadvertenţă mai pe toţi istoricii Greciei vechi, şi elenismului, în frunte cu Tucidide şi Xenofon, cari, de sigur n'au scris istorii în cadru universal, uitând însă pe alţii cari trebuia să ia locul aici.

Intre cei cari au dat numai schiţe de istorii universale: Paul Orosiu, Lucius Ampelius, Hesychios din Milet şi Ioan Zonaras. Lista autorilor de cronici universale din epoca păgână şi din cea creştină, greci şi latini, e prea lungă spre a o mai însera aici. Am vorbit de această sistemă a lui Wachsmuth pentru a evidenţia lacunele ei care ne scutesc de a motiva pentru ce nu o vom lua de model.

Este semnificativ prin urmare că prima operă, care să merite numele de istorie, cu toată indulgenţa ce i se acordă, are în parte şi caracterul de istorie universală, «părintele Istoriei» luându-şi ca temă să explice antagonismul dintre lumea helenică (civilizată) şi cea «barbară», în decursul războaelor medice, pe cale istorică, puindu-l în legătură cu cele mai vechi acte de ostilitate dintre Greci şi popoarele Asiei (Troeni, Fenicieni, Danai, etc.). Antagonismul acesta formează

www.dacoromanica.ro

propriu zis singurul fir de legătură al cărţilor dedicate celor nouă muze.

Dar motivul care împinse pe Herodot să scrie Istoria timpului său pe un plan de istorie universală: războiul cu marea împărăţie persană, nu-l mai aveau urmaşii săi, fiind un motiv incidental neisvorît dintr'o concepţie filosofică sau universalistă. Deaceea Tucidide, ilustrul reprezentant al genului istoric la Greci şi primul care introduce metoda *pragmatică* [10]) fără ca s'o spună pe nume «historia magistra vitae», stăpânit fiind de subiectul său îngust, războiul civil dintre Greci, va scrie numai istorie naţională. La fel procedează cei cari l-au urmat până când orizontul îngust al cetăţii şi lumii elenice se sfâşie brusc, prin fapta lui Alexandru Macedoneanul, lăsând privirea liberă în zarea largă a întregului Orient, cucerit cu sabia întâi şi helenizat pe urmă.

Conştiinţa elenică n'a aşteptat însă consumarea ultimului act de integrare a Orientului în lumea elenică prin monarhia universală a lui Alexandru, pentru a da opera de istorie universală. Aceasta a isvorît direct, ca şi impulsul cuceririi macedonene, din conştiinţa luptătoare a Greciei, care se pregătea pentru cucerirea lumii. Unul din exponenţii acestei conştiinţe marele retor Isocrate, «care pregătea pe Greci pentru marea politică unitară a Greciei contra lumii barbare», regretând desbinarea lor, care sileau cetăţile fruntaşe a se prosterna în faţa marelui rege, îşi concentră speranţele sale asupra lui Filip II şi scrise pe «Filip» al său, demonstrând că «regele Macedoniei era şeful aşteptat ce urma să facă unitatea Greciei şi să-i asigure triumful asupra barbariei [11]). Acest Isocrate îndemnă apoi pe *Ephoros* din Cume (Eolia) şi *Theopomp* din Chios, amândoi elevi ai săi, crescuţi la Atena, să scrie o *Istorie a lumii*, asignând primului partea veche, celui de al doilea cea modernă, plină de lupte şi pasiuni, conform temperamentului fiecăruia [12]).

«Polybiu (V, 33) laudă pe Efor, spune Croiset (p. 657), că a compus cel dintâi o istorie universală adică a îmbrăţişat în o singură povestire toate istoriile particulare şi a făcut a

10) E. Bernheim *op. cit.* p. 22.

11) G. Croiset, *Histoire de la litterature grecque*, IV. p. 486.

12) Idem *ibidem.*, p. 656.

www.dacoromanica.ro

se simţi chiar prin unitatea cărţii sale, *unitateta lumii civilizate*... La drept vorbind, Herodot făcuse la fel: dacă Polybiu pare că-l uită, motivul de sigur e că opera lui se oprea chiar în pragul perioadei ilustre a civilizaţiei greceşti pe când Efor din contră, o străbătea în întregime». Păcat însă că pregătirea ştiinţifică a lui Efor n'a fost la înălţimea sarcinei de istoric şi mai ales a concepţiei superioare ce presupune o istorie universală. «*Istoria lumii vechi*, dela întoarcerea Heraclizilor până la 340, nu s'a păstrat; ce era bun dintr'însa au culeş Diodor din Sicilia şi Strabo. Deşi el a tratat istoria popoarelor negreceşti întrucât se atingea cu cea grecească, atât Wachsmuth (p. 500) cât şi Peter (p. 166) nu-l trec între istoricii universali, cel mult, zice Peter, se poate zice că a făcut un început în acest sens; dar de sigur că a tratat istoria generală a Grecilor. Manualul lui Gercke şi Norden însă socoteşte «Istoriile» lui Efor ca istorie universală denegându-i numai calităţile interne (vol. I p. 212, vol. III p. 92).

Theopomp, celalt şcolar al lui Isocrate, a scris între altele «Istoria lui Filip» , Φιλιππικὰ luând povestirea evenimentelor Greciei întregi dela 362, unde se opreau *Ellenicele* lui Xenofon până la moartea lui Filip (336). El face din Filip omul central în jurul căruia se desfăşoară viaţa Greciei. Şi lui i se contestă calitatea de istoric universal (Gercke III, 90) deşi se apropie de ea prin numeroase excursuri şi prin ideea transmisiunii imperiului dela Asirieni prin Perşi la Macedoneni.

E semnificativ faptul că, trei secole mai târziu, la o altă răspântie mare a istoriei, sub domnia lui August, celalt mare întemeetor de monarhie universală, cartea lui Theopomp va fi luată de model şi temeiu de către un istoric latin, *Trogus Pompeius*, imitator servil, de altfel în cartea sa «Historia Philippica», unde ia ca centru al povestirii imperiul macedonean.

Cu mult mai înainte însă Grecii înţeleseră că Republica romană a culeş moştenirea imperiului lumii, subjugând pe rând fragmentele imperiului macedonean, iar un scriitor grec necunoscut, după anul 190 a. Chr., adăoga pe Romani la seria celor trei monarhii ce şi-au transmis domnia lumii[13]). Se vede

13) E. Bernheim *op. cit.* p. 63 nota 4 unde citează pe C. Trieber; *Die Idee der vier Weltreiche* (Hermes. 1892, vol. 27 p. 321) şi C. Wachsmuth: *Einleitung in das Studium der alten Geschichte.*

www.dacoromanica.ro

că aceasta ajunsese idee curentă la o seamă de istorici greci şi latini, cari concepând istoria pe acest plan ne dau opere în cadrul istoriei universale, având ca idee generală domnia lumii ce revine când unui imperiu când altuia. Sunt însă mulţi istorici, chiar de mâna întâi, cari o ignorează.

Mai mult de cât predecesorii lui însă pătruns de conştiinţa unităţii în Istoria universală este *Polybiu*, care inventă şi termenul de «istorie pragmatică. Avea de gând să scrie o astfel de carte: Ἱστορία κοινή, καθολική [14]). In prefaţa la Ἱστορίαι care cuprind 75 de ani din trecutul Republicii (221—146) timpul când ea se pregătea pentru cucerirea Orientului, zice Polybiu: «In mai puţin de 53 ani ea s'a făcut stăpână aproape a întregului pământ». Comparând-o apoi cu Statele cele mai celebre ce au precedat-o, ale căror istorii au ajuns până la noi şi care sunt demne a i se compara», Polybiu numeşte printre acei înaintaşi: «Perşii, Lacedemonienii, apoi Macedonenii» [15]).

Polybius îşi da seama că, din acel moment «istoria trebuia să-şi schimbe natura, din particulară să devie *generală* sau universală. Până atunci diferitele naţiuni ale antichităţii trăiau fiecare viaţa lor proprie şi se întâlneau numai excepţional; de acum înainte istoria lor se încrucişează... şi povestirea e datoare a reproduce această *unitate* (I, 3, 3—4; I, 4)» [16]).

3. *Istoriografia romană de concepţie universală.*

Pe calea trasă de un Efor, Theopomp şi Polibiu se vor pune deci bazele istoriei universale de către istoricii romani sau greci din epoca imperială la începutul erei creştine, după ce noul imperiu se implântă definitiv în valea Nilului şi Eufratului.

Istoria literară proclamă pe *Pompeius Trogus* ca cel dintâi autor latin de istorie universală. Luând ca model opera lui

14) W. Bauer, *op. cit.* p. 114 citează pe Laqueur; *Poybios;* 1913.

15) Dionysiu din Halicarnas autorul «Antichităţii romane» (anii 30—8 a Chr.) exprimă şi el ideea imperiilor.

16) A. şi M. Croiset, *op. cit.* V, 268. Beloch (apud Grecke III 139) e de acord că P. a scris istorie universală.

17) Martin Schanz, *Geschichte der römischen Litteratur,* II; ed. II; 1901, p. 272. Vezi şi Gercke-Norden *op. cit.* I. 223.

www.dacoromanica.ro

Theopomp, dela care împrumută chiar şi titlul, el alcătui *Historia Philippica*, compilând modelul şi adăogând continuarea sa după alte isvoare până în timpul lui August, când şi-a compus opera. Se pare că Trogus care nu este un scriitor de mâna întâi, voia mai cuseamă să lărgească orizontul cultural al concetăţenilor asupra istoriei Orientului, strălucitor şi bogat în cultură, integrat definitiv în imperiul roman prin bătălia dela *Actium*. «Puterea macedoneană stă în planul întâi în lucrarea lui Trogus, pe când cea romană apare numai ca urmaşă a ei căci, după cum remarcă autorul cu un fel de regret, «norocul Romanilor birui şi pe Macedoneni» (Sed Macedonas romana fortuna vicit)» [17]). Opera lui Trogus nu s'a păstrat decât în excerptele lui Iustinus [18]), compilator din epoca Antoninilor care a reprodus şi tabla de materii a lucrării. In prefaţă el ne spune că Trogus Pompeius «a scris în latineşte istoria greacă şi a *lumii întregi (grecas et totius orbis historias)*, întreprindere herculeană, faţă de a înaintaşilor săi, cari s'au ne voit numai cu *istoria particulară*». Cartea începe povestirea cu *Ninus* cel dintâi care a inaugurat pe lume imperiul asupra altor naţiuni, trecând hotarele ţării şi neamului său, străbate repede istoria imperiului asirian, a celui persan şi a Greciei clasice cu războaele medice şi celelalte rivalităţi interne pân' la ridicarea Macedoniei. Alexandru cel Mare singur ocupă două cărţi din 44, iar Diadohii singuri vreo 30; Romanilor, cari apar incidental în aceste cărţi, scriitorul latin le rezervă numai două cărţi dela urmă.

Opera lui Pompeius Trogus este pe drept aşezată deci între primele trei adevărate istorii universale din lumea veche şi fără discuţie. Numai asupra meritelor de autor ale acestui celt romanizat nu-s de acord istoricii actuali. Căci în manualul lui Gercke-Norden, Norden îl consideră de autor (I, 377) iar K. I. Beloch (III, 138) ca traducător sau prelucrător ca să nu-i zică plagiator al operei unui Timagene din Alexandria, «lucrată după isvoare excelente şi rânduită cu distinsă artă». Ea se oprea la căderea regatului Ptolemeilor; Trogus îi adaose şi istoria Romei, fiindcă se adresa unui public roman. Părerea e a istoricului Niebur; dar K. Wachsmuth (p. 114) consideră opera alexandrină numai ca isvor principal pentru Trogus.

18) Iustini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio libri XIV.

www.dacoromanica.ro

Un alt istoric roman care sub influența operii lui Trogus probabil dorea să dea un cadru de istorie generală operii sale, măcar în ce privește introducerea, este *Velleius Paterculus*, contimporan cu August și Tiberiu. După o erudită introducere asupra originilor legendare ale Grecilor, ajungând până la Homer după care abia trece la Asirieni, schimbând deci planul cronologic al înaintașului său, începe capitolul VI astfel: «Imperiul *Asiei* (imperium Asiaticum), pe care Asirienii îl aveau de 1070 ani trecu la Mezi acum 870 ani»... Și îndată, amintindu-și de ideea transmisiunii imperiului universal aduce un pasagiu din o istorie pierdută a poporului roman de Aemilius *Sura*, (care ar fi trăit în sec. II a Chr.):

«Asirienii cei dintâi au apucat domnia lumii (omnium gentium potiti sunt), apoi Mezii, apoi Perșii, în urmă Macedonenii; însă după ce regii Filip și Antioh, originari din Macedonia, au fost învinși, nu mult timp după subjugarea Cartaginei, domnia lumii *(summa imperii)* veni la poporul roman. Intre acest timp și începutul regelui Ninus al Assirienilor, care a luat cel dintâi imperiul s'au scurs ani 1995».

Am numit pe Velleius Paterculus în această serie nu pentru opera lui, care de fapt intră în cele de specie particulară, ci numai pentru preocuparea sa de a da o bază universală istoriei Romanilor, pe care o scrie dânsul și a sublinia ideea care formează la acești scriitori firul de legătură între diversele imperii care singur legitimează pentru dânșii genul istoriei universale. Această idee, care va dăinui într'o formă acceptată de Creștinism, până în Evul Modern, va servi și ca criteriu pentru împărțirea în epoci a Istoriei universale; deocamdată însă joacă numai rolul de legătură în ea și anume singura legătură a faptelor de istorie universală pe care o puteau prinde cu mintea lor scriitorii vechi.

Al doilea de fapt dintre creatorii în acest domeniu în epoca imperială este grecul *Diodor din Sicilia*, care trăi în a doua jumătate a primului secol. El mărturisește că a lucrat în curs de 30 de ani spre a compune o *istorie universală*, intitulată modest, *Bibliotheca historica*, al cărei plan îl expune însuși autorul în prefață. «Iată deci planul meu: mă urc până la mitologii, atât ale Grecilor cât și ale barbarilor și, în primele cărți voi trata timpurile anterioare războiului Troei. Cele 11

www.dacoromanica.ro

următoare se vor întinde pân' la Alexandru cel Mare, iar evenimentele întâmplate după aceea, până la Iuliu Caesar sunt expuse în alte 23 cărți». Cu chipul acesta Diodor împărțea materia istorică în trei epoci, fără a le da însă un nume.

Ce frumos argumentează el, apoi, rostul cărții sale: «deși deosebiți după timp și loc, oamenii sunt *concetățeni* ai lumii, iar cei ce scriu istoria universală servitori ai Providenței divine, care conduce lumea ca un tot organic; așa și ei năzuesc să îmbine într'o expunere unitară faptele tuturor oamenilor, ca și cum ar aparține unui singur oraș. Păcat numai că aceste idei ale filosofiei stoice nu pătrund îndeajuns opera (K. Wachsmuth p. 93) și mai păcat că lui Diodor «îi lipsea simțul istoric... Bibliotheca lui nu-i în genere altceva decât o serie de extrase prelucrate într'o schemă cronologică» (Beloch ap. Gerke III, 139).

In fine, al treilea istoric universal, din aceiași epocă (sec. I a Chr.) este *Nikolaos din Damasc*, care scrie «Istorii» mai bine închegate ca Diodor, deși tot ca el dependent de isvoare, din ordinul regelui iudeu Herodes, reunind istoria Orientului, cu a Greciei, a imperiului persan și celui roman — operă în mare parte pierdută (K. Wachsmuth p. 104, P. Wendland ap. Gercke I, 232, H. Peter, 319).

Istoriografia romană clasică nu pare a se interesa de ideea universală în Istorie. Acceptând originile legendare din Troia, care-i vin ca o măgulire a orgoliului din partea Greciei subjugate, ea reduce interesul istoric la trecutul poporului roman, «ab urbe condita». Plini de orgoliu că an cu an destinele Romei se confundă cu ale lumii, ei se desinteresează complet de trecutul monarhiilor elenistice anexate. Așa scriu un Titu Liviu sau Tacit, istoria generală a Romei, pe când ceilalți se mulțămesc cu subiecte și mai restrânse, particulare (Sallustiu, Suetoniu, etc.); și tot astfel continuatorii, de valoare inferioară, din secolii următori cari rezumă istoria generală a Romei în Breviarii, după scriitorii clasici, până la ultimii reprezentanți a genului, credincioși religiei patriei ca un *Zosimos* din sec. V, care în Ἱστορία νέα , tratând timpurile noi, adică secolul IV până la 410 d. Chr., analizează cauzele decăderii romane și e foarte sever față de Constantin cel Mare pentru că a distrus religia națională, una din cauze.

www.dacoromanica.ro

In această epocă «modernă» ca s'o numim după Zosim, a imperiului roman se pregătea însă biruinţa doctrinei creştine care avea să producă o revoluţie şi în istoriografie, îndrumând-o pe alte căi: o concepţie unitară fundamentală a operei şi cadre universale bine definite în timp.

4. *Prima cronică universală creştină.*

Am văzut cât de precar era în lumea veche motivul de a scrie istorie universală, legându-se numai de marile momente ale apariţiei noilor monarhii universale, cari lărgeau perspective istoricilor, în spaţiu prin faptul cuceririi lumii civilizate, în timp prin ideea succesiunii acestora la domnia lumii cunoscute. Oricât ar fi fost pătrunşi de universalismul filosofiei stoice, istoricii greci şi romani nu aveau conştiinţa unităţii primordiale a omenirii sau ideea finalităţii cu perspective largi asupra trecutului, deci începuturilor omenirii şi a viitorului ei; acestea aveau să birue în cugetarea antică numai prin creştinism, şi anume în primul rând prin scrierile apologeţilor.

Tertullian, unul din cei mai originali şi productivi scriitori creştini de limba latină (între 160—240), apărând pe Creştini susţine că ei au multe motive de a se ruga lui Dumnezeu pentru binele împăratului, păgân, ca şi pentru durata imperiului (pro omni statu imperii rebusque romanis) fiind convinşi că durata omeniri e legată de soarta acestui ultim imperiu, al cărui sfârşit va coincide cu sfârşitul lumii [19]).

Isvorul noii concepţii era *Biblia* însăşi care în primele ei cărţi dădea o introducere dogmatică, obligatorie, dar în acelaş timp universalistă, ori cărei lucrări de istorie generală. Ea începu a se populariza în lumea romană chiar prin versificări, (vezi poemele lui Iuvencus: *Historia evangelica*, *Genesis*, *De Ninive*, etc. la înc. sec. IV) aşezate pe plan istoric. Era necesară numai o lucrare de erudiţie spre a se stabili concordanţele cronologice între povestirea vechiului Testament şi

19) Apud Adolf Ebert, *Geschichte der christlich-lateinischen Litteratur*, 1874, p. 39: Est et alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus; etiam pro omni statu imperii rebusque romanis; qui vim maximam universo orbi imminentem ipsamque clausulam saeculi acerbitates horrendas comminantem romani imperii commeatu scimus retardari. (c. 32).

www.dacoromanica.ro

cronologiile diferitelor «ginţi» (dinastii egiptene, olimpiade greceşti, faste romane). Cu această operaţie s'a însărcinat cronicarul *Sextus Iulius Africanus* (din Ierusalim) care puse, la începutul secolului III, bazele cronologiei unitare, numărând unii dela Adam (*era* facerii lumii) Opera lui Χρονογραφίαι sau Πενταβίβλιον Χρονολογικὸν a fost salvată în prelucrarea unui succesor în domeniul nou creiat al cronografiei creştine, cu pretenţii de istorie universală, Eusebiu din Caesarea Palestinei.

Chronografia apăruse în lumea greacă de pe timpul lui Herodot, când *Hellanicos* din Lesbos, logograful, scrie «o cronică complectă», numită Ἱερίαι τῆς Ἥρας, adică preotesele Herei, fiindcă «luase drept canon sau bază a datării într'însa anii funcţiunei lor viagere din lista, înaintând departe până în primele timpuri mitice a preoteselor Herei, din Argos ce se bucurau de mare vază în toată Grecia»[20]). Este «cea dintâi cronică universală» afirmă P. Wendland în studiul citat (p 191) deşi ceva mai departe (p. 222) ne asigură că întemeetorul chronografiei este *Eratosthenes* geograful din Alexandria; gândindu-se de fapt la chronografia *ştiinţifică*. In adevăr Eratosthene «unul din marii critici ai antichităţii» întemeează «chronografia ca o disciplină ştiinţifică» [21]) fiind de fapt creiatorul *cronologiei* una din ştiinţele ajutătoare ale istoriei, fără de care cronografia plutea în aer. El ia ca punct de plecare în «Chronografiile» sale căderea Troiei şi datează după olimpiade, în concordanţă cu datarea după arhonţi la Atena şi regi la Sparta, şi ajunge la anul 323 a Chr. [22]). K. Wachsmuth trece opera lui în fruntea listei de «cronici universale», care cuprinde un şir întreg de scriitori din epoca elenistică dintre cari vom aminti pe *Castor din Rodos*, primul grec care a făcut sinteza istoriei romane şi celei orientale cu a Greciei într'o mare privire tabelară pân' la anul 60 a Chr. (p. 139); după acesta vine alt şir din epoca imperială romană, cărora opera lui Castor le-a servit de model şi prototip [23]), până la

20) K. Wachsmuth; *op. cit.* p. 511.
21) Idem, *ib.* p. 127.
22) H. Peter, *op. cit.* p. 312.
23) Gercke-Norden III p. 249.

www.dacoromanica.ro

întemeetorii cronografiei universale creştine, cari vor creia o epocă nouă în această ştiinţă.

Aceasta se datoreşte operelor, independente între ele, în genere ale lui Sextus Iulius Africanus, Hippolytos din Portus, Eusebios Pamfilos din Caesarea şi Pandoros din Alexandria.

Desvoltarea uimitoare şi de timpuriu a acestui gen în lumea creştină se datorea imperativului de a pune în concordanţă istoria sfântă evreo-creştină cu istoria profană şi de a dovedi că prima este mai veche.

Chronografia lui S. I. Africanus expune istoria lumii definită a priori la 6000 ani, şase zile universale, după care va urma mileniul Sabatului universal. Naşterea lui Mesia o aşează la 5500 ani după Adam. Pentru a da resumate din istoria orientală greacă şi romană el utilizase cronografi şi istorici greci sau romani,[24]) şi duce povestirea până la an. 220 d. Chr.

Eusebiu (270—338) alcătueşte mai întâi *Cronica universală* (Χρονικὰ παντοδαπῆς ἱστορίας) împărţită în două: 1) Χρονογραφία, extrasă din lucrarea lui Sextus Iulius, o schiţă de istorie a mai multor popoare vechi: Chaldeeni, Assirieni, Mezi, Perşi, Lydieni, Evrei şi Egipteni, liste de regi şi magistraţi cu scurte povestiri din evenimentele mai însemnate dela *creaţiunea lumii* până în timpul său.

2) *Tabele sincronistice*, cari stabilesc era dela naşterea lui Avraam pân' la 328, deasemeni cu extrase din autorii anteriori. Această a doua parte s'a păstrat în traducerea latină, parţial remaniată şi continuată a lui *Hieronymus;* şi aici sunt notate evenimentele mai de seamă, scurt, cu anul lor.

Tendinţa lucrării cum se spune în prefaţă e să compare istoria profană cu cea sfântă şi să stabilească corelaţia cronologică a lor, demonstrând că Moise, cel dintâi dintre profeţi vestitorul legii divine este anterior lui Cecrops, dela care se începe cultul păgân, cel mai vechiu, al Grecilor. In aceste credinţe el avea înaintaşi pe Sextius Iulius şi pe episcopul Hippolyt din Portus care a fixat şi ciclul Pascaliei[25]). Cronica sa păstrată în traducere armeană este superioară operii Afri-

24) K. Wachsmuth o. c. p. 155—8.

25) Ad. Ebert, *op. cit. p.* 199 K. Wachsmuth *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

canului «Elenismul creştin ne vorbeşte prin el încă odată ştiinţific (în sensul timpului) şi critica lui moderată de altfel se vede chiar faţă de Biblie». Tocmai de aceea în Orient el fu atacat şi opera lui înlocuită de ale lui Hippolyt şi Pandoros din Alexandria [26]).

In Apus din contra Eusebiu avea influenţă puternică.

Partea doua a Cronicei generale a lui Eusebiu, adică tabelele sincronistice, s'au tradus latineşte de *Ieronym* (Eusebius Hieronymus) vestitul părinte al bisericii, contimporan cu Ambrosiu, († 420), care în 380 a corectat şi completat cele 5 părţi, adăogând apoi partea VI privind anii 328—378, în care îngrămădind evenimente şi date de toată mâna şi de tot felul dovedeşte lipsă de simţ istoric [27]).

Pentru că în mod succesiv opera celor doi înaintaşi s'a contopit în a celui d'al treilea, care-i dădu şi veşmântul latin, îi putem socoti pe tustrei ca autori ai primei Cronice universale ale cărei merite ştiinţifice stau de fapt numai în stabilirea concordanţelor cronologiei şi în concepţia unitară a operei.

5. *Stabilirea tipului de cronică «universală».*

Se alcătuise astfel, prin secolii III şi IV după Chr. tipul de cronică universală în spirit creştin, foarte mult înclinată spre cele bisericeşti, surogat de istorie, potrivit nivelului păturilor mijlocii şi de jos la care se adresa, ba uneori şi pentru aristocraţia incultă în atâtea timpuri şi locuri din cursul Evului Mediu şi o bună parte a celui Modern, atât în Răsărit cât şi în Apus. Ea va repeta în variante, mai pe larg sau mai pe scurt cronica lui Eusebiu-Ieronim dela facerea lumii până la 378 care va fi necontenit adaosă în curgerea timpului de istoriografii continuatori, cari însă, ne mai putând să o ţină la curent cu faptele privind întreaga omenire, o vor continua mai mult în spirit regional, naţional.

Tipul acestei cronici va lua mai întâi o formă în Apus, pentru ţările de limbă latină, având ca prototip pe Eusebiu-Ieronim, şi altă formă pentru Orientul de limbă greacă, ce se

26) E. Kornemann apud Gerke-Norden III, 251.

27) Ad. Ebert *ibid* p. 200—201. Cf. K. Wachsmuth *op. cit.* p. 163—176 pentru Eusebiu şi p. 185—7 pentru Hieronymus din Stridon.

www.dacoromanica.ro

va numì «bizantin» pornind numai dela rivalii lui Eusebiu.

1) *Forma cronicei apusene.* Incă din sec. IV vom avea trei continuatori ai prototipului Eusebiu-Ieronim, cari independent unul de altul, ne dau trei continuări în trei ţări deosebite în Aquitania (Prosper, care dă *Cronicon consulare* după consuli, şi *Chronicon imperiale)* în Spania (Idacius) şi altul în Illiria. Acesta din urmă, numit *Marcellinus Comes,* deşi declară că se ocupă numai de Răsărit *(Orientale tantum secutus imperium* [28]), socotind Constantinopole ca centrul lumii, pentrucă era unul din intimii lui Iustinian — totuşi deoarece continuă pe Ieronim (dela 378—538) reprezintă mai degrabă tradiţia apuseană, dovedind cât de legată era Illyria sa de cultura latină.

Incă doi cronografi apuseni fac excepţie: Sulpicius Severus, de care va fi vorba mai departe şi *Iulius Hilarianus,* din Africa, pornesc cronicile lor direct de la S. I. Africanus. Cronica lui Ilarian «De cursu temporum» apărută în 397 se distinge prin originalitate (K. W. p. 89).

De un caracter mai savant sunt însă cronicile alcătuite la centru, de *Cassiodor:* «Cronica Consulară» pornind în partea iniţială tot dela Eusebiu-Ieronim şi a lui *Iordanis:* «De regnorum et temporum successione»; amândoi aceştia utilizează cronica lui Eusebiu pentru perioada biblică şi a regatelor orientale; Iordanes face legătura prin monarhia Egiptului, între acestea şi imperiul roman. După «protocolul cronologic» cum îi zice Ebert, urmează o povestire istorică organizată după bătălia dela Actium, până la 547 în timpul lui Iustinian, în care se foloseşte literatura istorică romană [29]).

Aceste cronici se continuă în sec. VI prin scriitorii din Galia, Africa, Spania şi lucru remarcabil, reprezintă o puternică conştiinţă romană, deşi trăind sub sceptrul regilor barbari. Ei consideră imperiul în fiinţă, cu scaunul la Constantnopole, dau anii după consuli, notează urcarea pe tron şi moartea împăraţilor la un loc cu ale regilor respectivi [30]).

Cronicile sunt în genere sarbede, lipsite de idei, amestecând fapte istorice cu întâmplări fără importanţă din natură

28) Ad. EBERT, op. cit. 420—25.
29) Ad. EBERT, op. cit. p. 484 şi 535—6 K. WACHSMUTH p. 198-202.
30) Ad. EBERT, ib. p. 552—555; 565—6.

www.dacoromanica.ro

(comete, cutremure, etc.) sau din mediul social, deprindere căpătată dela modelul lor.

Dintre aceştia, al căror nume îl trecem sub tăcere, răsare figura impunătoare a lui *Isidor din Sevilla* (675—743), a cărui cronică universală se deosibeşte prin împărţirea materiei după cele 6 epoci, ideea Sf. Augustin din *Civitas dei*, despre care vom vorbi în capitolul următor luată dela S. I. Africanus.

Pe aceiaşi treaptă şi mai sus încă stă opera istorică a contimporanului său din Anglia *Beda Venerabilis*, numită: *De temporun ratione*, vastă lucrare cronologică ce se închee cu o cronică universală: *Chronicon, sive de sex huius saeculi aetatibus*, (scrisă în 725—726), pe care o împărţea ca şi Isidor după ideea lui Augustin în şase epoci. Superior în cultură, el este mai original şi mai complet de cât Isidor; încheerea cuprinde o anexă care tratează despre viitorul rezervat omenirii: venirea Domnului şi Judecata din urmă, după care va fi epoca a şaptea şi a opta.

După modelul acesta s'au orientat în secolele următoare autorii de cronici universale în ţările Apusului.

2) *Forma cronicei din Răsărit*, se poate urmări în Istoria literaturii bizantine de K. Krumbacher [31]). Este cronica ce se va scrie în limba greacă medievală luându-şi isvorul direct dela Eusebiu şi alţi urmaşi ai săi ale căror opere s'au perdut. «Nu ştim în ce timp, spune Krumbacher (p. 321), este de căutat primul embrion al cronicii universale bizantine, probabil în sec. IV şi V, la cronografii pe cari-i citează *Malalas*... poate şi la autori ca Sextus Iulius Africanus şi Filip de Side», dar putem socoti după părerea vestitului bizantinolog pe Malalas, sirian grecizat, la sfârşitul sec. VII, ca primul reprezentant al formei de cronică bizantină. Inaintea lui el aminteşte încă un scriitor, *Hesychius din Milet*, în sec. VI care însă se depărtează ca şi contimporanul său Cassiodor din Apus, de tipul cronicei populare, apropiindu-se de concepţia şi forma mai înaltă a lucrărilor de istorie.

Bizantinologul Krumbacher (p. 219—220) împarte istoriografia bizantină în două: opere istorice în sensul antic al cuvântului dar tratând numai o epocă (Zeitgeschichte) con-

31) Geschichte der byzantinischen Litteratur ed. II 1897, p. 216—220.

www.dacoromanica.ro

timporană scriitorului, şi *cronici*, a căror materie este istoria lumii dela creaţiune până la suirea pe tron a monarhului în timpul căruia se scrie cronica. Autorii lor, de cele mai multe ori călugări n'au deloc preocuparea serioasă a expunerii pragmatice sau a lămuririi legăturii interne în desfăşurarea evenimentelor. «Rar se observă cercetarea critică a isvoarelor ,măcar o superficială cântărire a lor, la cronicari». Mentalitatea lor scoboară «la numărarea unei cât mai îmbelşugate sume de curiozităţi istorice, care deşteaptă interesul inteligenţelor comune... Cu deosebită atenţie se tratează: seceta, foametea, cometele şi altfel de semne minunate, cutremurele».

Urmaşii lui *Ioan Malalas* din Antiohia, care dădu tonul şi modelul cronicei populare bizantine sunt: 1. *Cronicon Paschale*, cronica Paştilor, numită astfel din cauză că, după Christos datează prin canonul pascal, oferă dela Adam până la 630 mai mult un registru de tabele cu nume şi date. Este interesantă prin faptul că se întemeează pe «era bizantină» născocită de clerul din Constantinopole, stabilind creaţiunea lumii la 21 Martie 5507. 2. Χρονογραφία σύντομος (815) a lui Nikephoros, patriarhul Constantinopolei cu tabele cronologice ale împăraţilor iudei, persani, ptolomei şi romani. 3. Cronica lui *Gheorghe Monahul* (Hamartolos) dela Adam până la 867; 4. «Conspectul istoric» (Σύνοψις ἱστοριῶν) a lui *Gheorghios Kedrenos*, cronică dela facerea lumii până la 1057, cu extrase din cei mai buni autori. 5. In fine cronica lui *Manases*, tradusă în mediobulgara şi popularizată astfel în ţările slave şi române.

Culegerea de cronici a lui *Gh. Synkellos* din sec. 9 nu se trece la număr ea fiind renovarea cronicei universale alexandrine, datorite călugărilor Pandoros şi Anianos dela încep. sec. 5, şi mergând dela Adam până la Diocleţian.

*

In afară de acest tip de cronică universală, istoriografia medievală şi modernă s'a mai influenţat şi de tipul cronicei ecclesiastice sau istoriei bisericeşti, care deşi având un domeniu special, îmbracă într'un fel haina universalităţii ca şi celalt. Creiatorul ei este tot *Eusebiu* din Caesarea, tradusă apoi (între 402—3) de *Rufinus:* «Historia ecclesiastica», şi continuată pen-

www.dacoromanica.ro

tru anii dela 324 la 395. In acelaş timp şi independent alcătui şi *Sulpicius Severus*, o lucrare la fel, numită *Chronica*, începând ca şi cronicile universale cu un rezumat din istoria biblică, deci Vechiul Testament, apoi istoria bisericii după Evanghelie şi Faptele Apostolilor, urmate de prigoniri, biruinţa lui Constantin, ereziile. «Lucrarea întreagă era o Cronică a Creştinilor în rezumat, consideraţi ca o «naţiune» ai căror înaintaşi erau socotiţi ludeii» [32]).

Cei doi istorici latini ai bisericii ignorau însă pe contimporanii lor din Răsărit (Socrates, Sozomenus şi Theodoret); *Cassiodor* completă mai târziu această lacună în a sa *Historia ecclesiastica tripartita*, care servi de model în materie dealungul Evului Mediu.

6. *Cea dintâi Istorie universală creştină.*

Dar operile de care fu vorba până aci, tipuri şi imitaţii, nu puteau înlocui istoria propriu zisă, cu tot caracterul de universalitate ce le imprimase spiritul creştin. Lucrări de erudiţie în parte (concordanţele cronologice), de compilaţie şi de notări analiste, aceste produse de istoriografie universală sunt mai ales un simptom al decadenţei care se manifestă în sec. IV, V în lumea greco-romană şi se accentuiază în decursul Evului Mediu.

Augustin (Aurelius Augustinus, 354—430), este cugetătorul genial care făcu să se pătrundă toată gândirea romană de doctrina creştină: religia păgână, cu mitologia ei, filosofia stoică, ştiinţa timpului, sunt definitiv înlăturate ori subjugate de puternicul idealism al religiei noi prin scrierea sa *De civitate Dei*.

Concepţia lui se rezumă astfel: Odată cu creaţiunea s'au pus bazele a două comunităţi, *civitas dei* şi *civitas terrena*, care evoluiază în şase epoci: pruncia pân' la potop, copilăria pân' la Avraam, adolescenţa pân' la David, tinereţea pân' la captivitatea Babilonică; urmează încă două epoci pân' la naşterea lui Christos, separate prin zidirea Templului. Istoria Orientului, Greciei şi Romei se amestecă în concordanţa cronologică, stabilită de Eusebiu, cu a poporului ales. Sfârşitul lu-

32) Ad. EBERT, op. cit. p. 315.

www.dacoromanica.ro

mii, a binelui şi răului înseamnă: viaţa eternă pentru *civitas dei* şi *moartea eternă* pentru *civitas terrena*. In legătură cu finalitatea stă şi durata imperiului roman, a cărui mărime şi durată vine din voinţa lui Dumnezeu şi tot spre mărirea omenească (ad humanam gloriam) şi tot din cauza cetăţii divine, imperiul roman se va prelungi [33]).

Literatura creştină apologetică numără câteva opere mari în secolul V a căror ţintă era să birue ultima rezistenţă a cetăţenilor credincioşi vechei religii a patriei şi în special să răspundă învinuirilor pe care aceştia le aduceau creştinilor, după cucerirea Romei de Alaric (410) aruncând pe seama lor destrămarea imperiului în Apus. Cel dintâi răspuns l-a dat Augustin cu *De civitate Dei*, «cea mai elocventă mărturie a disolvării sentimentelor pentru Stat şi patrie, ce merge paralel cu simptomele exterioare ale căderei», după cum o judecă Wendland. «Spiritul Evului Mediu tresare din ea» [34]).

Al doilea răspuns l-a dat *Orosiu*, care scrie din îndemnul lui Augustin însuşi opera sa istorică spre a demonstra păgânilor că nenorocirile de care era încercat atunci Statul roman (războiu, molime, foamete, etc.) sunt mai vechi decât ivirea Creştinismului şi ele nu se pot pune în legătură cu lepădarea de religia părinţilor [35]).

In fine, pentru a completa numărul celor ce au creiat spiritul nou în istorie, vine opera lui *Salvianus*, scrisă pe la 450 «*De gubernatione Dei*, parte istorică, parte practico-teologică, pentru a cotinua mai departe argumentarea celor doi înaintaşi. El explică momentele catastrofei Imperiului roman prin barbari, prin comparaţie, arătând că viţiile nu-s mai mari în lumea barbarilor de cât în cea creştină romană. El distinge barbarii eretici (arieni: Goţii, Vandalii, Longobarzii) de o parte, şi barbarii păgâni de alta, adică: Saxonii, Francii, Gepizii, Hunii şi arată că aceştia au o vină mai uşoară «căci nu cunosc legea divină» [36]).

Pe temeiul acestei ideologii se va scrie deci istoria creştină a lumii în clipele când Statul antic ieşea de pe scena lu-

33) Idem, ib. p. 323, 325. Cf. E. BERNHEIM, op. cit. în cap. Impărţirile Istoriei.

34) E. KORNEMANN la Ghercke-Norden op. cit. III p. 253.

35) K. J. NEUMANN, ibidem p. 410; K. J. BELOCH ibidem, p. 190.

36) Ad. EBERT, op. cit. p. cit. p. 437—9 cf. N. IORGA, Cărţi reprezentative I p. 93—, despre Sf. Ieronim.

www.dacoromanica.ro

mii. Genul istoric nu va avea decât puţini şi slabi reprezentanţi: *Orosius* în Apus şi *Hesychios Milesianul* în Răsărit.

In strânsă legătură cu *Civitas dei* a lui Augustin, apare ceva mai târziu în sec. V, «prima minunată încercare de istorie universală creştină: *Historiarum libri VII contra paganos*, a lui Orosius «o istorie a omenirii în cel mai larg înţeles», scrisă după chiar dorinţa lui Augustin. Ideia dominantă este că tot ce se întâmplă, istoria întregei omeniri purcede dela însăşi Dumnezeu, care a creiat-o, ordonat-o şi cârmuit-o; dela el vine orice putere (potestas) şi domnie (regnum). Prin ideea aceasta exprimată pentru întâia oară de primul apologet latin, *Minucius Felix* [37]) apoi de Augustin, pe cari-i urmează Orosius «Istoria universală, zice A. Ebert [38]), devine acum un organism unitar cum păgânii nu o puteau pricepe»,.... «Dumnezeu însă, afirmă Orosiu, a subordonat, din timp în timp celei mai mari dintre împărăţii, puterea celorlalte». Propriu zis, Orosiu admite numai două imperii, ideea lui Augustin, unul mai vechiu în Răsărit, altul mai nou în Apus, moştenind pe cel dintâi: «Babylonul şi Roma», şi argumentează cu punctele de asemănare ce găseşte la amândouă.

Spaţiul de timp ce le desparte este provizoriu ocupat de Macedonia şi Cartagina, ca tutori, pân' la majoratul imperiului Romei. In chipul acesta s'a pus de acord şi cu profeţia lui Daniil, despre cele patru împărăţii închipuite prin 4 fiare ieşite din mare la bătaia celor patru vânturi (Daniil 7, 17). Materia istoriei Romanilor este abil întreţesută în această carte cu a celor trei monarhii precedente, numai că parţialitatea ce rezultă din interesul ei apologetic, îi scade mult valoarea, în ciuda bogatei sale informaţii şi căldurii subiective care-i dă multă viaţă în raport cu alte breviarii de istorie universală. «Punctul de vedere apologetic a determinat desigur alegerea materiei istorice, dar n'a înăbuşit interesul general istoric... aşa că manualul lui Orosius a fost destul de folositor şi foarte citit în Evul de mijloc [39]).

In afară de «Istoria nouă» a lui *Zosimos* (de pe la 509) de care am vorbit mai sus pentru că aparţine spiritului

37) A trăit în sec. II pe timpul lui Comod, (cf. Ad. EBERT op. cit. p. 25. In cartea sa Octavius, 25, 12: «Et temen ante eos [Romanos], Deo dispensante; diu regna tenuerunt: Assyrii, Medi, Persae, Graeci etiam et Aegyptii».

38) Ibidem p. 326—7. 39) K. J. NEUMANN, loc. cit. p. 410.

www.dacoromanica.ro

vechiu [40]), ca şi capitolele de istorie universală din opera lui *Lucius Ampelius* (prin sec. III?) unde se presintă desvoltările celor şapte «imperii» (Asirieni, Mezi, Perşi, Lacedemoni, Atenieni, Macedoneni, Romani) [41]), nu mai avem de amintit decât două istorii universale, produse ale culturii bizantine: «Istoria romană şi felurită» (Ἱστορία Ρωμαϊκὴ τε καὶ παντοδαπὴ) a lui *Hesychios* din Milet, păstrată în excerpte (la Fotie şi Suidas), dela regele asirian Belos până la Anastasie (518) şi «Prescurtarea istoriilor» (Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν) de *Ioan Zonaras* dela Adam până la 1118 d. Chr. în care s'a folosit literatura istorică greacă şi romană dar cu multe scăderi [42]).

7. *Istoriografia din Evul Mediu.*

Istoriografia creştină creiată în timpul Imperiului de părinţii bisericii s'a continuat după secolul VIII numai prin genul uşor, cronografic: cronica locală sau dinastică, cronica patriei, ori a mânăstirei, alături de care se desvoltă genul memorialist, în legătură cu interesele particulare, respective. De istorie propriu zisă, în cadrul creiat de Orosius, măcar, nici o urmă, întrucât e vorba de Europa creştină de cultură latină. Spiritul de sinteză în istorie era satisfăcut de cronica universală, care în Răsărit se numeşte «cronograf».

In Răsăritul bizantin însă avem o înflorire a genului de istorie contimporană prin continuitatea căruia s'a clădit monumentul colectiv, datorit atâtor scriitori de istorie, cari deşi stăpâniţi de scăderile şi prejudecăţile timpului, nu se lasă încătuşaţi de formula sau concepţia teologică ca cronografele: «Corpus scriptorum historiae byzantinae». Ca şi cronicele universale din Apus, *cronografele* bizantine şi imitatorii acestora, reprezintă concepţia teologică în istorie. Ele încep cu zidirea lumii după tipul tradiţional, trecând prin cele şase epoci succesive: cu descendenţa lui Adam până la potop, a lui Noe până la Avraam, a lui Avraam, cu patriarhii şi judecătorii până la David, de unde începe regatul Iudeilor până

40) E. KORNEMANN, l. c. p. 255 pune în contrast pe Zosimos cu Polibiu în ce priveşte tema unul demonstrând ridicarea Statului roman, altul deslocuirea lui prin alţii.... «un antic precursor al lui Gibbon».

41) K. WACHSMUTH, op. cit. p. 125.

42) K. WACHSMUTH, op. cit p. 122—4.

www.dacoromanica.ro

la captivitatea Babilonică (representantul primei monarhii întemeiate de Ninus sau Belos), după care urmează seria împăraţilor lumii, din cele patru monarhii (asiro-chaldeeană, persană, macedo-egipteană şi romană), ultima fiind gata instalată când se întâmplă naşterea lui Christos, dela care vine a şasea epocă până la *finis mundi*.

Totul este privit de ele «sub prisma interesului religios» [43]) şi ca o realizare a voinţei divine, cum se vede din spusele lui Nicolae Costin: «Indată la începutul zidirii lumii, Dumnezeu cel prea puternic, ca un prea înţelept întru orânduiala sa, că însuşi au aşezat căpitenii şi orânduială puterii, când au dat lui Adam putere de stăpânit toate zidirile (creaturile) pre pământ şi în mare... Şi această poruncă a lui Dumnezeu este începătura cea întâe a judecăţilor şi a legilor orânduite şi a toată stăpânirea din afară a Monarhilor, a crailor, a domnilor şi altor dregători duhovniceşti şi lumeşti... De aice şi Biserica lui D-zeu cea de obşte adevărată au luat începătură atunce»...[44]) *civitas dei*, cum o numeşte Augustin.

Cronografele îşi iau uneori titluri mai pretenţioase: «Carte» sau «Conspect istoric», astfel Σύνοψις ἱστορική al lui Manasses compus după 1081, în versuri ca un roman istoric, după scriitorii precedenţi, care, prin traducerea mediobulgară ilustrată cu miniaturi [45]), din sec. 14, se populariză la Slavii de Sud şi dădu materie cronicilor româneşti şi celor ruseşti din sec. 16 şi 17. Pe temeiul lui Manasses şi a altora, literatura cronografică continuă la Bizant până în sec. 17 când Cronograful unui Ierothei de Monembasia, care «a servit Grecilor timp de mai multe secole ca cel mai popular izvor dela care au primit cunoştinţele lor istorice [46]) se tipări în Veneţia şi căpătă o mare răspândire în România. Acest cronograf împreună cu un altul din acelaş timp (al lui Cigala) au servit, după cum demonstrează D. Russo, de prototip al cronografelor româneşti, ba chiar au fost traduse în parte şi prelu-

43) I. BOGDAN, Letopiseţul lui Azarie, 1909, conchide astfel din analiza acestuia, ceea ce se poate spune despre toate.

44) Cronicele României, ed. Kogălniceanu, 1872, I p. 40.

45) Şi în Apus apar cronici ilustrate ca Liber chronicarum cum figuris et imaginibus ab initio mundi, zisă şi Cronica de Nürnberg a lui Schedel, la 1493.

46) D. RUSSO, Elenismul în România, 1912, p. 33.

www.dacoromanica.ro

crate, în numeroasele manuscrise de cronografe ce posedăm. Titlul lor spune pe scurt conținutul dogmatic, din care se vede cum, aici în Răsărit continuarea împărăției romane din Constantinopol se legitimează în seria Sultanilor, dublați de seria patriarhilor: «Dela zidirea lumii... și pentru împărații creștinești,... așișderea spune și pentru cum au luat Turcii Țarigradul dela împărații creștinești... și apoi câți *împărați turci* («basileis ismaelitai», în text grec) au împărățit până acum»[47]).

Prin aceste cronografe s'a deșteptat și întreținut și la Români interesul pentru istoria universală care va determina mai apoi în sec. 18 pe umaniștii noștri, întârziați: Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir a încadra operele lor cu introduceri de istorie universală, utilizând și istoriografia apuseană de care vom vorbi mai departe.

Și în cercul de cultură, al popoarelor și țărilor de religie musulmană s'a desvoltat genul cronicei universale, dar nu este locul a urmări aici o asemenea problemă neavând legături cu istoriografia europeană. Cultura bizantină ca și cea arabă pălesc la începutul Evului modern și popoarele dependente de ele se vor îndrepta spre luminile Apusului, creiatorul civilizației moderne.

Revenind la istoriografia latină din Evul Mediu, observăm și aici uneori dorința de a zice: «Historia universalis» sau «Historia ab orbe condito» [48]) ori «Pantheon seu memoria saeculorum» mai pretențios ceva, în loc de termenul consacrat: «Chronicon ab orbe condito», fiindcă mai toate încep cu zidirea lumii, foarte puține scoborînd începutul la anii de după Chr. Se vor numi și după norma împărțirii teologce: «De sex mundi aetatibus» [49]), însă începând cu epoca Renașterii și mai încoace, vor afecta regulat numirea de «Historia ab orbe condito».

De când părinții bisericii utilizară istoriografia în scop apologetic, teologizând-o, ea devine, ca și filosofia, de altfel*),

47) D. RUSSO, op cit. p. 34—26. Tot așa prin cronicile sârbești (vezi Azarie ș. a.) care numesc Sultanii turci țari și spun că «Mahomet a luat împărăția la 1453» — ni s'a transmis această concepție.

48) Romuald de Salerno și Ricobald de Ferrara (analizați în «Cărți reprezentative»: II N. IORGA) și la Vincențiu din Bauvais, ap. J. BODIN.

49) A lui Ado Viennensis an. 900, și a elvețianului Hermannus Contractus din 1067 și alta anonimă dela an. 810.

*) Cf. H. HAUSER, Les historiens... în Mélanges Iorga, 1933, p. 433.

www.dacoromanica.ro

ancilla theologiae, în serviciul ideei creştine, şi pe linia aceasta se va menţine în tot decursul secolelor medievale.

Cu toate scăderile ei: tendinţa spre sensaţional, credinţa în miraculos, de care s'a vorbit, o idee străbate tot materialul prezentat cronologic, fără sistemă şi legătură în expunere, dându-i o unitate: concepţia creştină a destinului omenirii fixat la cele şase epoci sau la durata celor patru monarhii; aceasta ar fi unitatea în timp, iar în spaţiu: legitimitatea romană a imperiului Carolingian sau Ottonian şi dreptul său de supremaţie asupra Europei creştine, care îi conferă şi misiunea de cruciată. Turburarea conştiinţei provenită din desbinarea imperiului se împacă prin motivarea că împăratul din Constantinopole «a pierdut patronagiul bisericii romane» şi este eretic, de când cu iconoclasmul, ceeace dă drept Papei să se adreseze la un rege din Apus, pe care-l face patriciu apoi «împărat şi August» [50]).

Incă o problemă de conştiinţă creştină mai aveau de rezolvat istoriografii latini: continuitatea imperiului în Apus. Devenise un punct de dogmă că imperiul roman este menit a dura până în ziua de apoi, că la anul 800 numai coroana şi legitimitatea îşi schimbaseră domiciliul dela Constantinopol, înapoi la Roma, unde erau datori a veni Carolingienii şi urmaşii lor să se încoroneze legitim. Aceasta însă împotriva evidenţei faptelor care spuneau că Imperiul este numai o pretenţie teoretică iar nu o realitate. Rareori numai autorii de cronici universale înţeleg realitatea şi deplâng pieirea Imperiului. «Astfel imperiul Romanilor la Roma, venerabil lumii întregi, zice Romuald de Salerno şi acea sublimitate augustală, care fusese creiată de August Octavian, piere cu acest Augustulus» (la 476); şi pentru a trage o consecinţă din încetarea Imperiului, cronicarul acesta din sec. 13 schimbă imediat sistema cronologică, îndătinată după împăraţi: «Incetând în el imperiul cetăţii Romei, ni se pare mai util şi mai potrivit a duce şirul cronologic dela anii întrupării Domnului» [51]). Cu mult înainte, un cronicar din sec. 9, Frechulf de Lisieux pune capăt Imperiului roman odată cu instalarea lui Odoacru, când începe domnia prin *reges gentium;* tot aşa Otto de Freising,

50) N. IORGA, Cărţi reprezentative II, p. 87, 92 (Romuald).
51) N. IORGA, op. cit. p. 81.

www.dacoromanica.ro

istoriograful lui Barbarosa, care deşi menţine ideea îndătinată a celor patru monarhii vorbeşte în Chronicon IV despre nimicirea Imperiului roman de barbari după care vine *monarchia Francorum* — cu care începe o nouă carte [52]). Ideea însă nu se generalizează şi biruinţa conştiinţei că lumea creştină trăeşte într'o epocă nouă, care s'a deschis odată cu căderea Imperiului din Apus, nu va veni decât în secolul 15, adică după ce epoca însăşi de care este vorba se încheiase, făcând loc timpurilor moderne. Biruinţa ideei va veni prin activitatea şcoalei istorice a humaniştilor italieni, din care se ridică mai presus conştiinţa viguroasă a lui *Machiavelli*. Biruinţa nu priveşte însă tot domeniul istoriografiei ci numai o parte: istoria particulară, regională, a patriei, celalt domeniu al istoriografiei universale fiind mai mult lăsat în părăsire atât de humaniştii italieni cât şi de cei francezi. Genul însă va fi continuat cu predilecţie în Germania se va menţine încă timp de trei secole în spiritul sterp tradiţional, împiedecând progresul studiilor istorice.

8. «*Secularizarea*» *istoriografiei naţionale de humanişti. Evoluţia studiilor istorice în Evul Modern până la 1870.*

O îmbrăţişare a câmpului activităţii ce ne interesează în acest capitol avea nevoe de lucrări parţiale asupra istoriografiei universale, în lipsa unui studiu general. Ele lipsesc cu totul pentru Evul Mediu. Repertoriile de bibliografie medievală nu se interesează de aceste isvoare; «Bibliotheca medii aevi» a lui Potthast, ori Topo şi Bio-bibliografia (în 4 vol. ed. II-a 1905) a lui Ulysse Chevalier abia numesc câteva din ele, iar la Dahlmann-Waitz sau Monod în zadar am căutat un singur nume [53]). Pentru istoriografia Evului modern însă putem folosi excelenta lucrare a istoricului elveţian *Ed. Fueter* [54]) pe care Ch. Seignobos o apreciază ca «cea mai inteligentă, cea mai exactă şi mai plăcut scrisă»... ce îşi propune «să expună formaţia gradată nu a filosofiei istoriei nici a me-

52) E. BERNHEIM, op. cit., 1908, p. 76—77.

53) N'am avut: B. CROCE, Zur Theorie und Geschichte der Historiographie, 1915.

54) Geschichte der neueren Historiographie, Berlin, 1911. (Există şi traducerea franceză de Em. Jeanmaire 1914). Am utilizat aici cartea germană.

www.dacoromanica.ro

todei istorice, ci a concepţiei istoriei realizate în operele scrise de istorici pentru marele public» [55]); o parte din domeniul cercetat de el a fost studiat şi de Fr. Xavier von Wegele [56]), care se ocupă numai de istoriografia germană modernă şi incidental de streini, iar date şi judecăţi sumare în cărţile de metodică, de Introducere în studiul Istoriei şi de filosofia istoriei. In toate acestea e vorba de producţia istorică în genere, din care noi vom alege ceeace ne interesează. Din studiul lui Fueter care urmăreşte evoluţia istorică a istoriografiei dela 1400 până la 1870 în ţările apusene — lăsând la o parte Ungaria, Boemia, Polonia, Scandinavia, Rusia, România — după sistema cronologică, dar şi după genuri şi ţări — se desprind câteva concluzii generale de mare importanţă: 1) *Humaniştii* italieni desvoltă o activitate istoriografică remarcabilă părăsind câmpul arid şi vast al cronicilor sau istoriilor universale în favoarea numai a istoriografiei regionale, subordonate patriei şi Statului, secularizând-o însă definitiv din stăpânirea ideilor teologice printr'o tratare cu totul liberă de prejudecăţi. Mişcarea dă naştere şcolii *analiste* a lui Bruni cu reprezentanţi la Florenţa, Veneţia, Neapole, Milano şi Roma; şcolii lui *Machiavelli* şi Guicciardini (istorie *politică*), *biografiei umaniste* (cu Villani), *şcolii erudite* (Flavius Blondus), *criticei istorice* (Laur. Valla), genului memorialist (Eneas Sylvius).

Provocată de istoriografii italieni în dependenţă de ei, se desvoltă istoriografia umanistă în ţările de rit latin: Francia, Germania, Elveţia, Anglia, Scoţia, Castilia şi Aragon, Portugalia, Ţările de jos Polonia, Ungaria şi Transilvania, cultivând istoria naţională sau locală în spirit cu totul laic, desteologizând-o; în schimb, pretutindeni, afară de Germania, istoria universală se neglijează cu totul.

2) Libertatea ce-şi luară umaniştii în tratarea istoriei particulare avea să provoace o reacţiune din partea Bisericii. Contrar de ceeace ne-am fi aşteptat ea vine mai întâi din partea umaniştilor trecuţi la Reformă, prietenii lui Luther şi mai ales a celor cari pun bazele Istoriei bisericeşti în spirit protestant («centuriatorii»); Catolicii vor da răspunsul prin Is-

55) Revue Historique tom. 117 (1914) p. 102—4.

56) Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten der Humanismus, München, 1885, (Geschichte der Wissensch. in Deutschland vol. 20).

www.dacoromanica.ro

toria bisericii în sens catolic: *Annales Eclesiastici*, a lui *Baronius*, (pân' la 1193 şi continuată de alţii în urmă), iar mai târziu prin *Bossuet*. Războiul teologic dintre cele două confesiuni restabili concepţiile vechi teologice în istoriografie, cu o exagerare şi lipsă de critică mai mare în partida protestantă. Concomitent şi din motive politice, se desvoltă în Germania în secolii 16 şi 17 cronica universală, în spirit exclusiv bisericesc medieval.

In modul acesta, cei doi secoli de activitate productivă, dar teologic-tradiţionalistă în istoriografia eclesiastică şi «universală», au constituit un adevărat obstacol pentru progresul metodei istorice paralizând şi mişcarea începută de italieni pentru liberarea istoriei de jugul teologic, primit încă din antichitate sau din jugul Statului ce i-l hărăziră însăşi umaniştii italieni; de aci rezultă un regres considerabil în studiile istorice. Alungat din operele de mare concepţie şi sinteză, spiritul critic se refugiază în sec. 17 în lucrări de erudiţie, puind temelia ştiinţelor ajutătoare ale istoriei, sau în istoria etnografică provocată de descoperirile geografice.

«Cronică, exerciţiu de elocvenţă, motiv de predică morală sau de demonstraţie teologică, iată ce a fost în scurt istoria până în sec. 18» *).

3) O nouă «secularizare» şi de data asta definitivă, a Istoriei, chiar şi în ce priveşte cadrul istoriei universale se realizează numai la începutul sec. 18 de spiritul puternic al lui *Voltaire* — pe care Fueter îl recunoaşte ca unul din cei mai mari reformatori ai istoriei — precum şi de filosofii acelui secol, în genere. Voltaire este şi creatorul filosofiei istoriei, pe care Herder o va sistematiza cel dintâi, puind bazele unei discipline nouă.

Meritul lui Voltaire în această revoluţie a studiilor istorice este astăzi în genere recunoscut; suntem datori însă a face partea cuvenită contimporanului său Gianbatista Vico [57]), dar şi a precursorului lor din sec. 16 Jean Bodin [58]) al căror rol este cu totul anulat de istoricul elveţian [59]).

---

*) H. SÉE. Science e philosophie de l'histoire, 1933, p. 14.

57) N. IORGA, Generalităţi, p. 20.

58) WEGELE, op. cit., p. 474.

59) Ed. FUETER, op. cit., p. 435 sub cuvânt că «n'au făcut nici încercări în istoriografie nici n'au exercitat asupra istoriografiei timpului lor vreo influenţă».

www.dacoromanica.ro

4) Va urma încă o serie de tribulaţii pentru studiile istorice în decursul secolului 19 până la 1870, când se va fixa disciplina noastră în liniile dictate de critica istorică: faza *romantismului* şi a *liberalismului*, ori a materialismului istoric, impedimente nouă în calea progresului istoriografiei. Şcoala romantică lirică (Michelet, Carlyle, Froude), cea romantică combinată cu critica filologică (Niebuhr, Ranke, Freeman), liberalismul francez (Guizot, Thiers), liberalismul sistematic (englezii: Macaulay, Grote, germanul Gervinus, etc.), şcoala naţionalistă şi liberală prusiană (Treitsche, Sybel) şi altele. In contra acestora se va produce reacţiunea *realistă*, în frunte cu Mommsen, F. de Coulanges, ş. a. şi acţiunea mişcării sociale sub influenţa teoriilor biologice şi sociologice ale lui Aug. Comte (Buckle, Taine). Firesc era să se observe prin urmare, după atâtea abateri în domenii felurite din partea istoricilor «extrema încetineală a evoluţiei istoriei datorită masei de prejudecăţi: teologice, literare, politice, naţionale ce împiedecau pe istorici să dea un scop raţional cercetărilor lor» [60]).

9. *Persistenţa «cronicei universale» până la Voltaire. Prima Istorie universală în sens modern.*

După ce am văzut evoluţia studiilor istorice în linii generale dela Renaştere până la 1870, ne rămâne să urmărim cum s'a ajuns la crearea primei istorii «universale» în spirit modern. Povestitorii mai vechi, chiar culţi, dar neumanişti (credincioşi scrisului latin medieval cu terminologia sa specifică pe care o condamnă şi înlătură humaniştii) nu rupseseră cu ideea că ţara lor este numai o parte din marea organizaţie politică şi bisericească a Creştinătăţii. Ei simţeau că soarta oraşului lor e subordonată autorităţii supreme a Papei şi împăratului. In sensul acesta scrisese talentatul Giov. Villani istoria Florenţei într'o cronică a lumii (ante 1348) cu tablouri ne întrecute de descriere a patriei florentine şi a Italiei [61]).

Umaniştii italieni, evitau însă cadrele istoriei universale de bună seamă că din două motive. Unul era politica antiimperialistă, care se traducea în istoriografia italiană prin se-

60) Ch. SEIGNOBOS, loc. cit., p. 104.
61) Ed. FUETER, op. cit., p. 11, 14.

www.dacoromanica.ro

paraţia istoriei regionale sau naţionale de cea universalistă, indisolubil legată, aceasta, de destinele Imperiului, odios în Italia, din cauza tendinţelor de dominaţie [62]); dimpotrivă, cultivarea acestui gen, măcar în forma de cronică a lumii, din partea umaniştilor germani, însemnă un răspuns la tendinţa scriitorilor italieni de a prezenta pe suveranii lor ca neatârnaţi de Imperiu [63]). Al doilea motiv poate să fie greutatea de a sfărâma forma bisericească cu sistemul teologic în care se scria istoria universală, formă ce se putuse mai uşor înlătura în istoria locală.

Mişcarea umanistă dela Bruni încoace puse istoriografia în serviciul micilor puteri italiene, peste marginile cărora numai spiritele mari, ca un Machiavelli sau Guicciardini care a scris: Istoria Italiei (1492—1534) se vor ridica la concepţia unităţii italiene. Tot odată caracterul laic este făţiş, istoria este «secularizată», fără a lăsa urme cumva de o luptă în contra bisericei sau teorilor sale [64]). Stăpânit de aceste principii, unul din umaniştii italeni, o excepţie surprinzătoare cu totul, încercă de a construi o istorie universală, părăsind genul cronicei. Marcantonio Coccio, zis şi *Sabellicus* (1436—1506) alcătui una sub numele de *Enneades sive rhapsodia historiarum*, dela origini până la 150,, ignorând voit teoria celor patru monarhii; titlul operii însăşi spune mult în ce priveşte concepţia subiectului. El se ţine credincios de metoda lui Bruni, amestecând istoria evreească, romană, greacă în ordinea analistă, călăuzindu-se pentru partea veche de tabelele lui Eusebiu. Altă încercare de a trata acest subiect n'a mai făcut umanismul italian [65]), cu toată intenţia ce avea pentru aceasta Paolo Giovio (Iovius) în ale sale Historiae şi cu toată priceperea lui *Guicciardini* (1483—1540) de a schiţa un adevărat «tablou al politicei internaţionale, pentru că o cunoştea din practică»; el nu s'a ridicat mai departe de cadrul general al peninsulei italiene în «Istoria Italiei». Putem să menţionăm, alături de aceştia doi şi pe francezul *Thuanus* (1553—1617), care pune opera sa «Historiae sui temporis» (1546—1607) pe

62) Idem, ibidem, p. 182.
63) Idem ib., p. 14—15; WEGELE, op. cit., p. 30.
64) Ed. FUETER, op. cit., p. 12.
65) Idem, ibidem, p. 33 şi urm.

www.dacoromanica.ro

un plan universal istoric, ca şi Iovius, Franţa fiind se înţelege în centrul povestirei şi ca sentiment şi ca preocupare.

In rezumat: *Machiavelli*, în Introducerea istoriei sale florentine rupe legătura îndătinată cu istoria antică, luând cel dintâi ca punct de plecare al Istoriei noi epoca invaziunilor; Guicciardini se ridică la un subiect «internaţional», tratând «Istoria Italiei» în legătură cu puterile vecine, pe deasupra Statelor italiene, Iovius scrie Istoria epocei sale numai, *Historia omnium pene populorum sui temporis*, între 1494—1540, cum va face şi francezul Thuanus, dar în cadru universal, mai larg decât Guicciardini; în fine Sabellicus singur întreprinde în Enneades o istorie a lumii dela origini până în timpul său. Acesta este bilanţul istoriografiei italiene umaniste în chestiunea ce ne priveşte, până la jumătatea sec. 16 [66]). Putem să fim de acord prin urmare cu Fr. Xavier von Wegele, «că Italienii, în scrisul istoric, ca şi în domeniul culturii generale au lăsat considerabil în urmă celelalte popoare din Apus pe timp îndelungat»[67]); putem adăoga, că le-au fost învăţători şi în acest domeniu: Francezilor şi Englezilor mai mult, Germanilor, din motive speciale, mai puţin.

Vom urmări de aproape, cu privire la activitatea istorică în Germania Renaşterei şi Reformei, pe istoricul elveţian al istoriografiei moderne, căci este foarte sugestiv şi clar în concluziile sale. «In nici o ţară, zice el, istoriografia umanitsă nu s'a deslegat mai puţin de concepţiile teologice medievale ca în Germania»; «ea n'a fost secularizată şi modernizată ca aiurea» [68]). Motivul nu este lipsa de cultură, ci însăşi «conservarea formei de *istorie universală*» care se impunea, cum am văzut în legătură cu pretenţiile politice, la imperiul universal, manifestate cu atâta amploare pe timpul lui Carol Quintus.

«Imperiul german era de drept şi nominal continuarea imperiului roman şi ca acesta, pretindea să îmbrăţişeze Orbis terrarum. Ar fi fost o renunţare la vechimea seculară şi la pretenţiile de dominaţie în prezent... dacă autorii n'ar fi tratat

66) In bibliografia de istorii universale a lui J. Bodin (vezi mai departe) găsim două cronici universale italiene din timpul acesta: Antonini archiep. Florentini. Fusa historia ab o. c. până la 1470 şi Donati Bossii Mediolanensis, «Historia ab orbe condito» până la 1500.

67) Op. cit., p. 30. 68) Ed. FUETER, op. cit., p. 181 şi 192.

www.dacoromanica.ro

istoria Germaniei în legătură cu anterioarele imperii ale lumii» [1]) conform tradiţiei medievale. In consecinţă asistăm la o producţie de cronici de factură medievală în perioada Reformei, de par'că nimic nu s'ar fi schimbat în lumea cugetării europene! Cele mai importante cronici ale lumii, *(Weltkroniken)* sunt: *Liber chronicarum*, dela Adam pân' la Maximilian împărţită pe cele şase epoci, ilustrată cu chipuri desemnate pline de fantazie, a lui Schedel, care se mai zice şi Cronica din Nürnberg 1482, (cu traducere germană în 1493) şi *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici*, o compilaţie a lui Nauclerus (Tübingen, 1500).

Umanismul german a fost îngenuchiat de Reforma luterană înainte de a se fi desvoltat cum se cade, căci umaniştii reformaţi erau nevoiţi să ducă lupta cu arme teologice şi în consecinţă să rămâe şi în istorie credincioşi sistemului teologic tradiţional; de aceea cărţile lor de istorie sunt înapoia tuturor în ce priveşte libertatea criticei [2]). Diplomatul *Carion*, cunoscut şi cronicarilor noştri, alcătuise o cronică universală (Chronicorum libri tres ab o. c., 1532), după cele 4 monarhii, considerând istoria ca moralizatoare pentru principi. *Melanchton*, întemeetorul teologiei culte protestante, o reia, prelucrând-o fundamental, ca să dea o operă tipică pentru noua direcţie protestantă: *Chronicon Carionis latine expositum et auctum* în 1558 (el o duce pân' la Carol cel Mare, Peucer o continuă până la Carol V). El subordonează cu totul istoria «scopurilor teologice şi pedagogice... Melanchton nu numai se reîntoarce la Evul Mediu, când atribue divinităţii o directă influenţă asupra istoriei, spune istoricul elveţian, ci voia cu opera lui să aducă anume dovada că *degetul lui Dumnezeu* se recunoaşte în istorie' [71]) Acum putem să judecăm cât de puţină originalitate îi trebuia lui Bossuet, în secolul următor pentru a scrie vestitul său «Discurs», după câte vedem că s'au scris dela Augustin până la Melanchton, el care opreşte discursul la Carol cel Mare ca şi acesta.

69) Idem ibidem p. 182. 70) Idem, ib. p. 186. 71) Idem, ib. p. 187.

www.dacoromanica.ro

10. *Manualul tipic de istorie universală în sec. 16—17.*

Istoria universală se trata acum ca obiect al învăţământului umanist în toate universităţile şi mai cu seamă în Germania, şi ca urmare se alcătuesc manuale sau compendii şi cărţi de metodică a nouei discipline, în cari istoria se tratează, cum era de aşteptat, tot ca *ancilla theologiae*. Cel mai răspândit manual, afară de cartea lui Melanchton, l-a dat *Ioan Sleidanus*: «*De quattuor monarchiis*» [72]), ajuns şi la cunoştinţa lui Nicolae Costin (cap. X), de un colorit mai protestant ca aceea. Ambele cărţi au dominat învăţământul din Germania şi din ţările de sub influenţa ei, timp de două secole, până la Schlözer şi Gatterer. Cele patru monarhii se succed astfel:

1) Regatul chaldeo-babilonic, început de Nimrod, care zidi oraşul şi turnul Babel: «*Ab eo tempore... regni Chaldaei sumitur initium et Babylonici. Primus autem rex fuit is quem diximus Nimrod, qui XVI annis Scriptura vocat robustum venatorem... alii Saturnum vocant*». După el veni: Jupiter-Belus fiul său, apoi Ninus, nepotul şi Semiramis, soţia acestuia. Monarchia este renovată după subjugarea Asiriei de Babilon, de Nabuchodonosor, care avu visul cel grozav: «*Hoc igitur primum est et inauditum antea vaticinium de quattuor imperiis, quod nobis est per Danielem divinitus patefactum, res plane digna quae memoriae tota commendatur, quia temporum omnium historiam ad finem usque mundi paucis complectitur, ut postea sum dicturus: nunc satis est videre, hoc primum tempore DEUM aperuisse nobis imperiorum ordinem ac vicissitudinem*» (p. 18). După aceea urmează capitolul: «De prima monarchia, »pe care a mărit-o Nabucodonosor şi care «fu distrusă sub nepoţii săi, cum s'a vestit prin Daniel». Editorii din 1669 sunt de acord cu Sleidan că acesta să fie începătorul monarhiei (deşi întemeetori sunt Nimrod sau Ninus), fiindcă este primul rege cuceritor al Ierusalimului şi deci în legătură cu istoria Iudeilor.

2. A doua monarhie cea persană: «*Est ergo Cyrus Persa-*

72) La Strassburg 1556. In ediţiile următoare: De quatuor summis imperiis libri tres. Ed. 1669: cum notis H. Meibonni et G. Horni. Lugduni Batavorum. Cf. Ed. FUETER, op. cit. p. 188 şi Fr. WEGELE, op. cit. p. 345, 481.

www.dacoromanica.ro

rum rex primus et autor secundae monarchiae...»; el liberă pe Iudei din captivitate.

3. A treia, cea macedonică începută de Alexandru, care «*in Europam ex Asia transportavit imperii summam, et tertiam constituit monarchiam.* ...A morte Alexandri, divisa fuit imperii moles in proceres: Ptolemaeum, Laomedontem, Antigonum, Cassandrum, Eumenem, Lysimachum, Antipatrum, Seleucum...». Intre regatele acestora purtându-se războae, ele au căzut pe rând sub domnia Romanilor.

4. A patra o făcu poporul roman: «*Haec est igitur quarta et postrema monarchia.* Quo quidem in loco notandum est, quomodo ex minimis initiis paulatim ad summam potentiam creverit ea civitas, quae a pastoribus condita, domina tandem evasit orbis terrarum». Monarhia se începe cu Iuliu Caesar şi se continuă la Roma şi Constantinopole până la anul 800, când intervin motivele pentru a deposeda, teoretic, pe cei din Constantinopole de dreptul lor: «Nam Caesares romani, quoniam et longius aberant, C-poli videlicet, inde... erant impediti dissidiis; Italiam fere negligebant aut certe non poterant idonee tueri» — mai ales faţă de atacul longobard, de care o scapă *Carol*, regele Francilor, pe care «Papa Leon III împreună cu tot poporul îl salută imperator». Foarte bucuros de acest eveniment, autorul german, constată că în chipul acesta imperiul a revenit Germanilor: «*Sic igitur Occidentis Imperium ad Germanos devenit: nam germanos fuisse Pipinum atque Carolum, dubitari non potest*»; astfel istoria germană se înglobează, prin împăraţii germani, la istoria ultimei monarhii universale până la «*Carolus... Caesar, eius nominis Quintus... qui rerum hodie potitur*».

După ce a expus faptele şi oamenii de seamă ai celor patru monarhii predestinate prin visul lui Nabuchodonosor, autorul constată, în cele din urmă, nu fără regret că pe timpul său, monarhia ultimă, se reducea de fapt numai la Germania: «*sola superest Germania.... Caesarum domicilium et sedes*, ea tocmai, care fusese în curs de secole inamica neîmpăcată a Imperiului, până ce fu încorporată de Carol cel Mare (p. 328—8). In ultimele pagini apoi, caşi cum ar fi vrut să facă din opusculul său o simplă demonstraţie teologică, aplicabilă chiar la epoca în care trăia, Ioan Sleidan, se străduieşte a interpreta întreaga istorie universală, inclusiv prezentul, prin a doua vi-

www.dacoromanica.ro

ziune a lui Daniil, despre cele patru animale ieşite din Ocean: leul, care denotă monarhia asiriană, ursul pe cea persană, pantera pe a lui Alexandru sau a Grecilor, iar al patrulea animal, cu zece coarne, este imperiul roman cu zece părţi de lume, supuse de el: Siria, Egipt, etc.; dar între acele zece coarne mai creşte unul, spunea visul lui Daniel: acela închipue «*regnum Mahometicum sive turcicum*», explică Sleidan, «quod ex humili initio, natum in Romana monarhia, tres praecipuas partes illius occupavit: Aegyptum, Asiam, Graeciam. Cornul însă avea ochi şi privea duşmănos către Dumnezeu, ceeace se tălmăceşte prin doctrina cea nouă a lui Mahomet; Turcii poartă războaie Creştinilor după cum cornul cel cu ochi se războia cu sfinţii (p. 331 şi urm.). Ba, în calitate de luteran, Sleidan nu uită să aşeze şi pe «pontificii Romei alături de Turci, printre duşmanii ultimei Monarhii, dar ei luptă fără succes, căci aşa era scris: «*nec enim quinta constitui potest Monarchia*»! (p. 355). Iar ceva mai sus: «Ex quo quidem clare perspicitur, in hoc ipso imperio finem esse habiturum hoc mundi curriculum, nec ullum praeterea futurum: sed aboletis omnibus mundi principatibus, venturum esse perpetuum illud regnum, cuius autor et dux erit Christus».

11. *Idei de renovaţie la Jean Bodin, — Neisbânda lor.*

Impotriva acestui mod de a înfăţişa istoria, se îndreptă, îndată după apariţia sus numitelor cărţi, cel dintâi atac al spiritului umanist modern, nesubjugat de luptele confesionale. El se cuprinde în cărticica: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*» 1566, a lui Ioan *Bodin*, un cugetător politic ce simpatiza cu Machiavelli şi e socotit de precursor al lui Montesquieu, prin sistemul său politic, înfăţişat în «De la Republique» [73]). Metodica sa de istorie, cu mult superioară lucrărilor similare apărute în Germania [74]) leagă filosofia cu istoria, expune îndatoririle istoricului de obiectivitate şi zugrăvire credincioasă a faptelor, recomandă studiul comparativ al naturei şi istoriei diferitelor popoare, cum şi al raporturilor geografice de care ele depind; cunoaşte rolul educaţiei divine (re-

73) Fr. X. von WEGELE, op. cit. p. 474.
74) E. BERNHEIM, op. cit. ed. 1908, p. 217—220

www.dacoromanica.ro

ligia) şi al educaţiei umane (politica), urmările amestecului raselor pentru viitorul popoarelor — ba chiar «teoria climei» cu influenţa ei asupra constituţiei politice, pe care în urmă a făcut-o celebră Montesquieu, teorie ale cărei origini se pot urmări pân'la Diodor din Sicilia şi Aristotel [75]). Wegele, (p. 474) analizând cartea, o recomandă ca interesantă şi bună de citit chiar astăzi.

Intre prejudecăţile, pe care le atacă Bodin, acest cugetător prea de timpuriu venit, precursor al sociologilor şi filosofilor istoriei, este şi teoria celor patru monarhii, căreia îi consacră un capitol întreg (VII): «*Inveteratus error* — zice Bodin — *de quattuor imperiis, ac magnorum virorum opinione pervulgatus, tam alte radices egit, vi vix evelli posse videatur. Habet enim prope infinitos Bibliorum interpretes*» şi citează, în consecinţă, pe cei mai recenţi dintre interpreţii Bibliei, cari o susţin: Martin (Luther), Melanchton, Sleidanus, distinşii teologi şi umanişti *(rerum divinarum et antiquitatis valde periti)*. Bodin recunoaşte unde stă greutatea de a urni stânca din loc: oracolul lui Daniel, pe care a-l tăgădui este crimă (scelus), dar inteligenţa lui găseşte calea de scăpare: «cuvintele ambigui şi obscure ale lui Daniel se pot tălmăci în felurite sensuri», iar cât despre imperiul roman, el a încetat de a exista: «Germanii deţin acum imperiul Romanilor» şi o dovedeşte el din belşug.

Ca o curiositate este interesant să amintim că la sfârşitul acestui opuscul, Bodin dă şi o bibliografie sistematică, întâi a cărţilor de istorie universală, care începe cu: Moise, ca autor al Pentateuculului (Liber Originum), Berosiu, Herodot, Polibiu, Pompei Trogus, Diodor Sicilianul, Filon Evreul, Eusebiu, cronicile universale din Evul Mediu, latine şi bizantine, şi istoriile din epoca sa; după acea vin cărţile de istorie particulară, repartizate pe ţări.

Atacul lui Bodin avu oarecare răsunet în Germania şi iscă polemici [76]), dar ideile lui, venite prea înainte de timp, nu prind teren. Autorul istorigrafiei germane, Wegele (p. 478, 481—4) caută să ne convingă că după aceea s'au făcut în Germania unele încercări de a se scrie istoria universală în sens modern, ca excepţii măcar dela regula generală, care însemna

75) Em. FAGUET. Hist. de la litterature française 1925. I. p. 326.
76) Fr. WEGELE, op. cit. p. 345—6.

www.dacoromanica.ro

continuarea tradiţiei medievale şi anume: încercări de a da o nouă împărţire a materiei istorice, de cât cea îndătinată, fie în cărţile de introducere fie în manuale [77]). In realitate concepţia dominantă rămâne tot cea veche la un Seb. Franck, care dă o compilaţie după predecesori, la geograful Cluverius, cunoscut şi el cronicarilor noştri şi chiar la H. Böckler, care încearcă să renoveze scrisul istoric în sensul pragmatic, imitând pe Polibiu, sau în compendiul lui Hoffman unde se îmbină cele două specialităţi, istoria civilă şi sacră [78]). Se face iarăşi mare caz de lucrările de istorie universală ale lui Georg *Horn* [79]), în care s'ar fi părăsit, zice Wegele (p. 483), sistemul celor patru monarhii, tratând popoarele ca membre ale unui întreg, într'o expunere unitară, după care înfăţişează fiecare popor după şablonul: origine, întemeerea şi căderea Statului, trecerea sub alte dominaţii, — dar îl întâlnim, pe acelaş autor, că menţine sistemul tradiţional în altă carte [80]) ba chiar reeditează (1669) cartea lui Sleidanus, cu adnotări, în care aprobă şi desvoltă încă sistemul teologic. Toţi aceştia însă nu urmăreau de cât scopuri pedagogice, de învăţământ, prin lucrările lor [81]).

Stăruinţa concepţiei teologice şi mai ales îmbinarea celor două materii de istorie politică şi bisericească în istoriografia germană se datora, poate, în parte şi apariţiei unei vaste opere de istorie bisericească, în a doua jumătate a sec. 16 sub con-

77) Iezuitul Petavius în «Rationarium temporum in partes duas» menţine cele 6 epoci dar distribue materia în două: înainte şi după Chr.. iar Iustus Lipsius în Introducerea sa la istoria lumii din 1601, o împărţea în: orientală, greacă, romană şi barbară. (Apud Wegele, loc. cit.).

78) Seb. Franck «Chronika, Zeitbuch... von Anbeginn bis 1513». I. Cluver. «Epitome historiarum totius mundi, 1631»; H. Böckler, «Historia universalis» ed. 1681; Ioan Iac. Hoffmann, «Epitome metrica historiae universalis civilis et sacrae, 1686; rectorul Hübner făcea un pas mai departe în acest sens, alcătuind primul catehism de istorie: «Kurze Fragen aus der politischen Historie» 1702. (Apud Wegele l, c.).

79) «Historia ecclesiastica et politica» 1665. Arca Noae, sive historia imperiorum et regnorum a condito orbe» 1666; «Orbis politicus» 1667; «Orbis imperius» etc.

80) «Brevis... introductio ad universalem historiam» 1661 (cit. de Ed. Fueter, p. 188).

81) U. CHEVALIER, op. cit., numeşte şi în Italia o asemenea carte: Fr. Bianchini, «La istoria universale provata co'i monumenti e figurata co gli simboli degli antichi», Roma, 1697.

www.dacoromanica.ro

ducerea lui Matthias Vlacich, latinizat: *Flacius Illyrius*, născut în 1520 la Albona în regiunea unde se menţin cele din urmă sate de Români-Istrieni, prin urmare n'am greşi să-i zicem Matei Vlahul, deci Românul, care făcuse aceiaşi apropiere între Vlahi şi Flaccus, ca şi cronicarii moldoveni. Ar fi al treilea umanist de origină română, pe lângă cei cunoscuţi din Ungaria: Nicolaus Olachus şi Michael Valachus. După studii umaniste făcute la Veneţia, fiind câştigat la Reformă, ajunge profesor la Wittenberg, apoi întocmeşte o asociaţie la Magdeburg, de învăţaţi, cu nume latinizate, unii din ei (Judex, Faber, Corvinus) şi alcătuì cu dânşii, după iniţiativa şi planul său: *Ecclesiastica historia, integram Ecclesiae Christi ideam... secundum singulas centurias, perspicuo ordine complectens*», adică Istoria bisericii, îmbrăţişând ideea lui Christos, după secole, — *centurias*, până în sec. 14, în spirit protestant, spre a combate drepturile istorice ale Papalităţii. Cartea, numită pe scurt şi «Centuriile din Magdeburg» avu o mare însemnătate, cu toate scăderile ce i se recunosc în ce priveşte critica isvoarelor şi nepărtinirea obligatorie: prin ea s'a pus temelia istoriografiei bisericeşti moderne. «Este meritul lui Flacius că un domeniu mare din viaţa umană, ignorat de umanişti a fost câştigat iarăşi pentru Istorie şi că prin înfăţişarea excelentă, deşi numai exterioară a doctrinei în deosebite secole, s'a introdus în Istorie o bucată din istoria spiritului uman» [82]). Din nefericire pentru progresul studiilor, «concepţia teologică a istoriei este restabilită în deplina ei lărgime: *Istoria universală* devine iarăşi o luptă între Dumnezeu şi diavol... intervenţiile misterioase divine sunt iarăşi *ultima ratio*. Cum se mai putea servi istoricul de cauze, când el ştia că erezia Gnosticilor fusese stârnită de Diavolul?»[83]). Monumentala operă căreia i se dete răspuns din partea catolicilor de Baronius cu «Annales ecclesiastici» şi mai în urmă de Bossuet, avu mare influenţă asupra istoriografiei germane; cu toate astea, măcar în ceeace priveşte împărţirea istoriei începu a-şi face loc punctul de vedere nou, emis mai mult în opere filologice şi aplicat cărţilor de istorie mai întâi de G. Horn (în *Arca Noae)* apoi de *Cr. Cellarius*, între 1685—96, despre care va fi vorba în capitolul următor.

82) Ed. FUETER, op. cit. p. 249—252.
83) Idem, ibidem. p. 252.

www.dacoromanica.ro

Importanţa lui *Bossuet*, cu al său «Discours sur l'histoire universelle» (1681), în ce priveşte progresul în sinteza istoriei lumii, cu toată preţuirea ce i se acordă încă de istoriografia franceză [84]), ea trebue redusă considerabil [85]). Discursul lui Bossuet nu este decât transpunerea ideilor lui Augustin, în stilul clasic francez din sec. 17. Cu aceste idei, unul deschidea o epocă nouă de idealism, dăruindu-i un suflet cu elanuri nebănuite până atunci; iar celalt, ultim reprezentant al acelei lumi de gânduri creştine, închide epoca, spre a face loc avântului libertăţii de gândire în domeniul studiilor istorice, pe care o vor inaugura în secolul următor spiritele «luminate», sau «filosofii» secolului al 18-lea.

12. *Cea dintâi istorie universală în spirit modern.*

Am ajuns în sec. 18 când, pe de o parte studile «filosofilor» sau spiritele luminate «fac din istorie din ce în ce mai mult ceva organizat, cu legături adânci şi intime» [86]) şi teoreticienii încep a vorbi de «o ştiinţă nouă» care este istoria şi filosofia ei (Vico), iar pe de altă parte, cadrele istorei generlae sau supra-naţionalede până acum se lărgesc aşa de mult în domeniul vieţii umane şi în spaţiul geografic (prin lucrările lui Voltaire şi Schlözer, în cât această ramură istorică îşi va merita în adevăr, abia acum, numele de «istorie universală» a omenirii. Inainte de intervenţia spiritelor luminate din Francia în studiile istorice suntem datori să amintim însă două manifestări de mare însemnătate pentru îndrumarea cea nouă a Istoriei: cartea italianului *Vico* şi o istorie «universală» scrisă în Anglia, ambele dela începutul sec. 18.

Giambattista Vico, îmbrăţişând cu spirit scrutător toate tărâmurile activităţii omeneşti, stabili în *Principii di Scienza Nuova* (1725) anumite legi de evoluţie istorică. Ştiinţa cea

---

84) Henri SÉE. «Science et philosophie de l'histoire», 1933, p. 143 «o singură sinteză puternică s'a încercat, în sec. 17: Discoursul asupra ist. univ. de Bossuet. — Em. FAGUET. op. cit. II p. 180—1. îl socoteşte «creator al filosofiei istoriei».

85) Ed. FUETER. op. cit. p. 290—1. susţine că «Discursul nu-i nici însemnat, nici original»... «Nu-i operă istorică, ci o predică, în care materia istorică, preparată bisericeşte, ocupă locul textului biblic».

86) N. IORGA, op. cit. p. 17.

www.dacoromanica.ro

nouă «e una storia delle umane idee, su la quale sembra dover procedere la metafisica della mente umana»; în chipul acesta se apuca pe calea spre filosofie, căci Vico este cel dintâi filosof al istoriei, deşi termenul va fi creiat ceva mai târziu de Voltaire. Vico stabilea seria evoluţiei epocilor omeneşti, urmând diviziunea dată de Varro, în timpuri: divine, eroice, umane, cari ar corespunde apoi cu epocile: teocratică, aristocratică, democratică, ce se poate observa în evoluţia oricărei societăţi umane sau seria dată de L. Florus pentru istoria Romanilor, compusă din cele patru epoci de evoluţie biologică: copilăria, adolescenţa, juneţea şi maturitatea.

Cugetarea lui Vico, mai pătrunzătoare decât a «filosofilor raţionalişti» admitea că raţiunea este idealul spre care istoria îndreaptă paşii omenirii, dar punea mare temeiu şi pe forţele creatoare ce sunt active în toate epocile. El este, ca şi Bodin, un premergător neînţeles de contimporani şi opera sa, mult timp uitată, numai în timpul nostru e preţuită după merit.

Teoriile lui Vico privesc însă istoria în genere, ca ştiinţă, îmbrăţişând evoluţia oricărui popor sau a oricărei civilizaţii, fără a se preocupa de istoria omenirii întregi. O a doua manifestare antemergătoare «filosofilor», este chiar realizarea unei istorii a lumii; *Universal history from the earliest account of time to the present*» (1736—65), o colecţie condusă de Iohn Campbell [87]). Fără a părăsi în total sistemul lui Ieronim în care autorii stăruesc a intercala pentru întâia oară trecutul ţărilor ignorate în antichitate (tot continentul asiatic), aceasta este «prima istorie a lumii care să merite măcar într'o mare măsură numele său» [88]).

Pentru definitiva descătuşare a istoriei din şabloanele învechite şi de concepţiile teologice se cerea un spirit nu numai independent, ca al predecesorilor: Vico, Bodin sau umaniştii italieni, ci «frondeur» şi revoluţionar ca *Voltaire*, pornit cu deosebire împotriva bisericii. Cu aceste idei, şi după ce apăruseră cele două cărţi de seamă ale lui *Montesquieu*, dintre care vom numi: *L'esprit des lois*, «cel mai mare monument al so-

87) Popularizată apoi în extrase, cu numele History of the World şi tradusă în l. germană 1744 sub titlul: Allgemeine Welthistorie.

88) Ed. FUETER, op. cit. p. 322.

www.dacoromanica.ro

ciologiei pe cale de a se naşte» [89]) şi «Discursul» lui *Turgot*, asupra progreselor succesive ale spiritului omenesc (1750), întreprinde Voltaire să demonstreze că teza lui Bossuet din «Discours sur l'histoire universelle» adică însăşi concepţia care dominase în istoriografie dela Eusebiu-Ieronium şi Augustin până în sec. 18 este neîntemeiată. Demonstraţia era nevoe să se facă pe întregul câmp al istoriei popoarelor şi începând în epoca răspândirii Creştinismului — deaceea Voltaire este nevoit să alcătuiască el însuşi o istorie a lumii, în vederile spiritelor «luminate», adică independente de prejudecăţi şi îndreptată contra fanatismului religios şi a despotismului. Cartea apare în adevăr sub titlul: *Abrégé de l'histoire universelle* (1754, la Haga şi Berlin), şi numai peste doi ani, în ediţia nouă îşi schimbă numele în *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations et sur les principaux faits de l'histoire, depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII*». Această operă, la care se putea adăoga «*Siècle de Louis XIV* (1752) ca o continuare, este o «carte de Istorie universală» [90]), şi «prima încercare de a stabili istoria lumii pe baze moderne, neîngustate de nici o teologie» [91]); ca să aducem şi mărturia istoricului elveţian al istoriografiei moderne: «aproape *cea dintâi istorie universală adevărată*, prima operă istorică lucrată cu seriozitatea punctului de vedere universal istoric» [92]).

Meritele ce şi-a câştigat Voltaire sunt: critica tradiţiei, care se cerea înlăturată, adică interpretarea teologică şi ridicarea faptelor sociale, economice, culturale pe un plan superior celor politice; pe lângă acestea mai are unul: el birue concepţia europeo-centrică intim legată de cea teologică. Voltaire «nu stă mult la gânduri spre a compara popoarele de aiurea cu cele europene şi adesea o face nu în favoarea acestora». De sigur, nu în sensul utopiilor lui Rousseau. Ce datorează Europa medievală civilizaţiei arabe, el a spus-o mai întâi şi primele comparaţii între stările din Europa feudală şi China din zilele sale ori India din sec. 17, el le-a făcut. «Is-

89) Em. FAGUET. op. cit. II p. 200:
90) N. IORGA, op. cit. p. 17. 21.
91) W. BAUER, op. cit. p. 115.
92) Ed. FUETER. op. cit. p. 358.

www.dacoromanica.ro

toria sec. 17 este împărţită geografic şi privirea lui Voltaire ajunge din Francia până în China şi Japonia»[93]).

Secolul 18 îşi făurise un crez nou despre omenire şi istoria sa generală, în centrul căruia punea ideea «domniei spiritului uman asupra naturei prin mijlocirea cunoştinţei, a solidarităţii naţiunilor... şi siguranţa în *progresul* permanent». Se năzueşte pe căile *raţiunei* spre *libertate*. Acestea ar fi bazele unei civilizaţii viitoare «raţionale şi pline de fericiri» spre care se îndreaptă omenirea, iar luminaţii sunt promotori către acest ideal. In chipul acesta se formează ideea modernă despre istoria universală zice H. Feyer, (Propyläen Weltgeschichte I, p. 15—16), folosind ideile filosofului Dilthey; «feluritele popoare şi State, civilizaţii şi barbarii devin iarăşi membre ale unui tot universal-istoric, care se realizează năzuind spre un scop în timp. Dar scopul mersului istoric nu mai este *transcendent* ci terestru», cum s'a arătat mai sus. «Voltaire, zice acelaş, a introdus cel dintâi aceste ideale «filosofice» în istorie şi de aceea a devenit creiatorul filosofiei istorice universale».

Dându-şi seama de marea răspundere pe care şi-o asuma faţă de mijloacele ce-i stăteau la îndemână spre a se informa şi cum el nu făcuse studii personale în atâtea domenii noi şi largi ce se cereau explorate, Voltaire schimbă titlul operii sale din «Abrégé» în acela mai nepretenţios de «Essai». Deşi o carte cu teză, *Essai sur les moeurs*, a adus nepreţuite servicii prin căile deschise cercetărilor istorice şi urmaşii vor avea numai să profite de ele, aducând competinţa unei pregătiri speciale pe care spiritul universal şi reformator al lui Voltaire nu-l avea.

Caracterizând astfel cea dintâi încercare de Istorie universală în spirit modern am atins limita subiectului propus în acest capitol. In altă parte rămâne să cercetăm concepţia istoriei universale în sec. 19 şi 20 şi realizările ei, problema fiind pentru epoca aceasta în strânsă legătură atât cu ideile despre «ştiinţa» istorică şi chiar cu noua disciplină întemeiată de asemeni în sec. 18: «filosofia istoriei».

---

93) Idem, ibid. p. 358. (Fueter).

www.dacoromanica.ro

13. *Definiția actuală a Istoriei Universale.*

In strânsă legătură cu ideile lui Voltaire stă «Istoria lumii» [94]) a lui Aug. Ludwig Schlözer, din Göttingen «carte de o originalitate superbă» cum o prețuește N. Iorga (p. 17) unde se dă în fine și cea dintâi definiție acceptabilă istoriei universale ca atare: «o adunare sistematică de fapte prin mijlocirea cărora starea prezentă a pământului și a neamului omenesc se poate înțelege rațional».

In chipul acesta se ajunge a se înțelege istoria universală ca o ramură deosebită, iar nu ca o culegere de istorii ale popoarelor în cadrele politice, etnice sau geografice, așa cum se prezintă atâtea colecții de istorie generală din zilele noastre. Ea nu este «suma tuturor istoriilor particulare», ci un ansamblu special «unitar format și coordonat» din care se elimină multe date istorice de seamă, ca neinteresând-o [95]). La o sută de ani după Schlözer, marele istoric german, Leop. von Ranke, spunea în Prefața (I, an 1881) la «*Weltgeschichte*» a sa, pe care n'a trăit s'o mântue [96]), că «aceasta nu este o culegere de istorii ale popoarelor în cadre mai înguste sau mai largi, căci astfel legătura (Zusammenhang) obiectului s'ar pierde din vedere... Tocmai în aceasta stă problema științei istoriei universale să aplice această legătură, să asigure cadrele marilor evenimente care leagă toate popoarele». Și mai departe: «Există o viață istorică ce se mișcă progresând dela o națiune la alta, dela un cerc de popoare la altul. Tocmai din lupta diferitelor grupări de popoare (Völkersysteme) a isvorît istoria generală, iar naționalitățile au ajuns la conștiința de sine». «In acest sens concepută — adaugă *Bauer* (o. c. 114) «care discută aceste definiții — istoria lumii câștigă în uni-«tate și omogenitate internă, în măsura în care pierde din în-«tregime (Vollständigkeit). De sigur, acele compendii ce se «ostenesc a descrie întregul domeniu al Istoriei și compilează

94) «Weltgeschichte nach ihren Haupttheilen im Auszug und Zusammenhang» 1785, ed. II-a 1792; fusese precedată de o «Vorsteilung der Universalhistorie» 1772.

95 W. BAUER op. cit. p. 114.

96) A dus-o până în sec. 12 — continuată de Dove și Winter până la sec. 15.

www.dacoromanica.ro

«tot ce este posibil din ştiinţa istorică, noi le numim deopotrivă «*Istorie universală* sau a *Lumii*, dar idealul stă numai în forma «prescrisă de Ranke. Ranke însuşi a murit înainte de a ter-«mina opera sa, neamul polihistorilor a dispărut şi de aceea «astăzi suntem obligaţi a ne mulţămi de multe ori cu surogatul «care constă din contribuţia parţială a mai multora la o operă «totală de istorie universală. In parte aceasta rezultă şi din «supraevaluarea erudiţiei de profesie. Adevărata istorie a lu-«mii e datoare a schiţa în linii mari tabloul civilizaţiei noastre «şi al evoluţiei sale, a rămâne mereu pironită la ceea ce este «esenţial, dar atenţia noastră să se păstreze trează numai de «faptul individual pentru ca atunci când ne-am simţi mai în-«cătuşaţi, să simţim noi imboldul de a cerceta mai departe şi «a ne informa mai de aproape».

Dela această desvoltare, pe care o dă W. Bauer concepţiei lui Ranke, să ne oprim o clipă la ultimele definiţii, pe cari le găsim astăzi în cărţile de ştiinţa sau metodica istoriei.

Predilecţia pentru sinteze, la sfârşitul sec. trecut s'a arătat în Germania mai mult ca aiurea; în legătură cu ele stă deci definiţia de mare circulaţie a celui mai în vază teoretician german al istoriei, Ernst Bernheim [97]).

«Prin istorie universală sau a lumii, în cel mai larg în-«ţeles, zice el, se poate înţelege istoria oamenilor, în relaţiile «lor comune, din toate timpurile şi din toate locurile, în le-«gătură unitară cu evoluţiile lor. Astfel înţeleasă, istoria este «un ideal spre care ştiinţa e datoare a năzui, ideal însă care «abia de s'ar putea realiza pe deplin. Chiar dacă-i dăm înţe-«lesul mai restrâns de cunoştinţă prin care se înfăţişează evo-«luţiile celor mai importante popoare culte ,istoria universală «este, pentru un cercetător izolat un teren imposibil de îmbră-«ţişat, ba chiar şi pentru cronicarul ce s'ar mulţămi în cea mai «mare parte cu rezultatele câştigate, este o grea sarcină. Dela «ivirea concepţiei istorico-genetice, s'a atacat această problemă, «mai întâi în linii mari, din punct de vedere filosofic, sub «denumirea de Istoria Omenirii, istoria civilizaţiei, etc. Acest «fel de istorie universală, pe care unii filosofi ai Istoriei o «înclud în ideea de filosofie a istoriei, s'ar cădea să fie în «chip sistematic deosebită de moda celor ce se mulţămesc a

97) Einleitung in die Geschichtswissenschaft 1926, p 85.

www.dacoromanica.ro

«expune istoria popoarelor cunoscute, fără a o supune prin-«cipiilor sistematic aplicate».

Nemulţămit de această confuzie regretabilă, de care vorbia Bernheim, produs al erudiţiei sterpe în prea marea preocupare de obiectivitate, invoca istoricul N. Iorga, în 1913 nevoia unor directive nouă. După o îndelungată şi uriaşă activitate în feluritele câmpuri ale istoriei şi stăpânind cu măestrie întreaga gamă a operaţiilor disciplinei, dela erudita editare a izvoarelor, până la cele mai cutezătoare sinteze, călăuzit în acelaş timp şi de geniul său neîntrecut al divinaţiei, profesorul N. Iorga avea destule titluri spre a judeca şi osândi, pentru ca, apoi, cu un accent de *quo-usque tandem* să-şi exprime nerăbdarea că cei chemaţi întârzie să dea sinteza de istorie universală, străbătută dela un capăt la altul de o idee şi clocotind de viaţă; era un imperativ al timpului şi o necesitate a societăţii, doritoare de a se regăsi pe sine:

«Provocată de către nevoile vitale ale mediului nostru, zicea dânsul, ea trebue să aibă vioiciunea, căldura, caracterul practic, ba chiar *polemic* al operelor care vor să influenţeze». Şi are dreptate: obiectivitate absolută putem pretinde numai celor mai elementare operaţii, fiind singura lor condiţie, precum şi celor mai impersonali cercetători — cu cât sinteza este mai îndrăsneaţă şi se apropie de domeniul filosofiei istorice, iar personalitatea este mai puternică, se cere o mai mare libertate de manifestare.

«*Istoria universală* nu este un *corpus* masiv de incidente «istorice, biografii, studii cronologice, de desvoltări naţionale; «ea pleacă dela *izvoare* şi dela izvoare caracteristice, pentru a «avea legătura necesară cu realităţile omeneşti în propriul lor «mediu; ea adună ceeace interesează pe istoric cu privire la «*scopul* pe care şi l-a propus şi la *concepţia care-i însufleţeşte* «*opera* şi în sfârşit ea verifică, cu ajutorul lucrărilor de a «doua mână, bazate pe o muncă, pe o analiză critică ce i-ar fi «cu neputinţă de refăcut, informaţiile pe care se vor sprijini «raţionamentele sale, a căror *sinteză*, al căror *sistem* formează «îndreptăţirea existenţei sale» [98]).

Am subliniat câteva cuvinte din definiţie spre a observa mai bine ideile pe care pune mai mare greutate autorul. Se

98) «Generalităţi». p. 138—9.

www.dacoromanica.ro

cere deci, înainte de toate o concepţie, prin care să se realizeze unitatea istoriei universale, aşa cum în antichitate era ideea monarhiei universale sau în timpurile mijlocii concepţia creştnă a «cetăţii divine»; ea urmează apoi să dea suflet unui sistem, unei sinteze.

Dar ce este sistemul şi ce este sinteza? Principiile sau normele după care se poate organiza un material ca să ne dea un ansamblu bine, adică logic încheeat, formează sistemul. Iar sinteza şi anume *sinteza istorică*, o cunoaştem din orice metodologie specială, dar aici este vorba nu de sintezele primare, ci de însăşi sinteza sintezelor de istorie generală. In recentul său studiu, *Science et philosophie de l'histoire* (1933), Henri Sée consacră un capitol întreg preocupărilor de «specializare şi de sinteză în istorie» (p. 277—295), unde ne dă exemple de istorii generale sau sinteze *erudite*, dintre care unele cu caracter mai mult de monografii (de ex.: «Istoria claselor rurale în Franţa», opera sa; «Istoria Capitalismului modern», etc.) apoi sinteze *ştiinţifice*, în conformitate cu concepţia lui H. Beer, opuse sintezelor erudite, dar pe cari dânsul le califică mai curând drept sinteze «filosofice», ce duc la filosofia istoriei. Oricâte forme însă ar lua sintezele ce se realizează în istorie, spune Sée, este o datorie pentru istoric, ca şi pentru cel mai modest specialist chiar, de a se ţine la curent cu ele pentru a primi indicaţiuni, dacă nu chiar *directive*, în cercetările sale.

Pe această linie a libertăţii de a construi sinteze au apărut, în timpul din urmă, istorii universale îmbrăţişând o secţiune din timp, precum sunt de ex.: *Histoir Générale du IV s. à nos jours* de Lavisse et Rambaud, *Weltgeschichte des Altertums* de K. J. Neumann, cari merită mai curând numirea de istorie «generală» decât de «universală» cum o concepe cel din urmă, imitând pe Ed. Mayer, care scrisese Istoria antichităţii (5 vol. 1884—1902).

O concepţie opusă acesteia din urmă găsim la *D. Schäfer* în a sa *Weltgeschichte der Neuzeit*, 1919, care susţine că până la sfârşitul Epului Mediu nu se poate vorbi propriu zis de «istorie universală»; numai pentru Evul Modern s'ar putea realiza aşa ceva, pentrucă numai dela 1500 încoace destinul popoarelor s'a împletit laolaltă. «Există acum, zice el, ceeace

www.dacoromanica.ro

până acum nu putea să fie, o desvoltare generală a istoriei omenirii, o adevărată istorie universală [99]).

In fine, pentru încheere, suntem datori să amintim şi concepţia celor cari aşează sinteza de istorie universală în legătură directă cu filosofia istoriei: Ullstein în primul volum de *Weltgeschichte,* luând denumirea aceasta în sensul cel mai larg, distinge ca domenii ale ei: Cosmogenia, Geogenia, Biogenia, Phylogenia sau istoria speciilor, Ontogenia, Antropogenia, Preistoria şi la urmă: istoria civilizaţiei, a desvoltării oamenilor civilzaţi. Iar, ca să ne adresăm chiar la unul din recenţii filosofi ai istoriei, Adrien Naville [100]) distinge patru grupe de discipline istorice: Istoria regnului *anorganic,* începând cu astrogenia şi încheind cu meteorologia, după care vine istoria regnului *vegetal,* a regnului *animal* (dela zoologie până la genealogie animală) şi în fine *istoria omenirii,* în care se închid şi unele discipline descriptive, întrucât ele nu descriu numai stări actuale ci şi stări trecute, ca: etnografia, demografia, geografia cari sunt numai tăeturi în cursul evenimentelor.

14. *Concluzii.*

Din această încercare de a da o icoană în linii generale a istoriei concepţiei şi realizărilor de istorie univesală, din cele mai vechi timpuri, până în sec. 18, vom desprinde următoarele

1. O sinteză de istorie universală stă în legătură cu trei condiţii: întâia o concepţie superioară, politică, teologică sau filosofică, despre rostul şi destinul omenirii să fie aplicată operii istorice; a doua: orizontul civilizat să fie în deajuns de lărgit pentru ca să poată servi de cadru unei istorii cu pretenţii la acest titlu şi în fine, a treia condiţie istoria să fie mai puţin un gen literar sau o armă teologică şi mai mult un studiu cu principii şi preocupări speciale.

Sintezele pornite din antichitatea greco-romană, în jurul concepţiei politice, de monarhie universală transmisă dela un regat la altul, întrunesc foarte imperfect celelalte două condiţii. Cele pornite din lumea creştină, stăpânite de o concepţie

99) Apud W. BAUER, op. cit. p. 116.
100) Apud BAGDASAR. Filosofia contimporană a Istoriei

www.dacoromanica.ro

unitară asupra speciei umane în timp şi spaţiu, cum niciodată nu se va mai întâlni, n'au putut întruni mai bine decât primele, condiţia lărgimei orizontului şi a libertăţii punctului de vedere istoric.

Numai dela începutul Evului Modern, prin Renaştere şi descoperiri, aceste două condiţii puteau fi întrunite de opera istorică; dar, din cauză că în primele secole XV—XVII, lipsea o concepţie universalistă, nouă, se continuă şi se repetă, fără originalitate, şi tot mai lipsită de viaţă, vechea sinteză de concepţie creştină căreia Bossuet îi dete ultima strălucire. Când în fine concepţia nouă «luminată» a filosofilor din sec. 18 îşi găsi aplicarea în istorie, a fost cu putinţă, pentru întâia oară să se construiască sinteza modernă de istorie universală care putea întruni, în opera lui Voltaire, cele trei condiţii, şi pe care sintezele ce se realizează, din a doua jumătate a sec. 19 până astăzi, le pot întruni în cel mai înalt grad.

2. Ca un corolar la cele spuse despre condiţiile sintezei istorice se pune chestiunea nomenclaturei acestor sinteze: care din ele merită numele în adevăr de istorie universală şi ce nume să dăm celorlalte. Este adevărat că în cursul cercetării noastre am urmat datina, dar înadins, în interesul clarităţii, acceptând denumirea de istorie universală sau a lumii pentru opere, care conţin numai tendinţa spre acest fel de sinteză, fără să corespundă în realitate titlului.

Dela sine înţeles că cuvintele «universală» şi «a lumii» pentru sinteza de istorie a omenirii civilizate întrec cu mult sfera ei noţională şi ca atare sunt improprii: aceste cuvinte ne fac să ne gândim mai curând la întregul cosmos decât la totalitatea omenirii. Poate acesta e motivul care va fi îndemnat pe Francezi de a folosi curent numirea de «istorie generală», termen şi mai impropriu de oarece creiază o confuzie între trei feluri de sinteze istorce, la care se aplică de obiceiu: a omenirii civilizate, a unui popor sau a unei mari perioade din acestea. Că termenul nu s'a rezervat exclusiv pentru prima categorie se vede şi din neîntrecutul manual de metodologie de Langlois şi Seignobos, amintit mai sus: «istoria *generală* ce va lega între ele diversele istorii *speciale*, arătând evoluţia de ansamblu, care a dominat toate evoluţiile speciale (artă, religie, drept, etc.)» (p. 213). Rezultă de aici că, ambii termeni (universală, generală) dacă trebue să ne mulţămim cu ei, s'ar cădea să primească determinarea unui atribut, arătând

www.dacoromanica.ro

categoria la care se referă: «istoria *generală* (sau *universală)* a omenirii civilizate», cam aşa cum a procedat N. Iorga cu titlul sintezei sale[101]).

Tot aşa este nevoe de un atribut pentru sintezele istorice restrânse la un cerc de civilizaţie, în care intră un grup de popoare cu aceiaşi cultură, precum ar fi: Istoria generală a popoarelor semite, a popoarelor asianice, a Orientului vechiu, a Americii latine etc. Istoria particulară a unui popor sau Stat, numită în genere istorie «naţională», se clasifică uneori ca istorie «generală», mai ales când e pusă în faţă cu istoria provincială, sau când avem de a face cu un Stat imperialist.

Istoria raporturilor internaţionale însă, fie diplomatice, fie economice, artistice, juridice, religioase, etc. formează, cum s'a zis mai sus, domeniul sintezelor «speciale».

Chestiunea definirii riguroase a termenilor generali din vocabularul istoric este astăzi una din îndatoririle ce şi-a luat *Centrul internaţional de sinteză a ştiinţei* cu sediul la Paris, în secţiunea istorică. Cuvântul său este aşteptat pentru ca să înceteze haosul şi confuzia ce există în anumite privinţe, la folosirea termenilor de către istorici.

3. Dacă ţinem seama că înainte de anul 1000 a Chr., China cu Japonia şi India n'au istorie propriu zis, şi că dela origini până prin sec. IV destinele lor istorice sunt izolate, putem conchide că, până la anul 1000 se poate scrie numai istoria *generală* a civilizaţiilor pornite din cele două vetre de cultură originală: sumero-elamită la Est şi egipto-etiopică la Sud, izolate şi acestea în cursul primelor milenii, dar mai târziu intrând în relaţii din ce în ce mai frecvente, politice şi culturale. Alături, cercul de civilizaţie se lărgeşte progresiv cuprinzând popoarele asianice şi egeo-cretane, sub influenţa celor două civilizaţii originale.

După anul 1000 urmează o perioadă în care se produc şi alte civilizaţii, afară de Orientul semito-asianic ce se desvoltă mai departe în raporturi cu Egiptul; acestea sunt: Grecia veche, a cărei istorie se întreţese cu a Fenicienilor colonizaţi în Mediterana, prin colonizarea în tot basinul aces-

101) „Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité". Intre „istoria omenirii" şi „ceeace se chiamă istorie generală sau universală", d-sa face o distincţie (vol. I, p. 1—2) de care nu ne vom ocupa aci, deoarece am admis mai sus aceleaşi condiţii pentru cea din urmă.

www.dacoromanica.ro

teia, de unde se va desprinde istoria Romanilor, înfăşurată mult timp în origini fabuloase şi modeste. Departe în Răsărit, ducându-şi viaţa izolată: India şi China, ale căror atingeri cu lumea de dincoace de Aral şi Indus începe abia prin sec. IV a. Chr. In aceste condiţii mi se pare că nu poate fi vorba de o sinteză, care să merite numirea de «universală», pentru omenirea civilizată, în tot decursul aşa numitului «Ev antic», ci numai de o colecţie de istorii *generale*, pe cercuri de civilizaţie, având slabe legături între ele. Cu atât mai puţin este îndreptăţită deci numirea de «istorie universală a antichităţii» ce s'a creat de şcoala germană.

Imperiul persan, imperiul macedonic, cu diadohii săi, şi mai târziu cel roman, dau singurele cadrele de istorie comună lumii mediteraniene, deşi cu lacune mari în timp şi spaţiu: lumile asiatice, Iranul uneori, India şi China, rămân cu totul în afară de ele.

Cu totul altfel se petrec lucrurile, de când cu invazia hunică şi mai ales dela expansiunea cuceritoare a Islamului către centrul Asiei, centrul Africei şi extremitatea Europei apusene. Istoriile generale ce tratează diversele cercuri de civilizaţie, dela aceste evenimente încoace, pun în tot mai strânsă conexiune: Asia, Africa musulmană şi Europa creştină. Pe toată durata aşa zisului «Ev Mediu» se poate zice cu adevărat că istoria omenirii — cu excepţia civilizaţiilor necronologice din America — poate fi prinsă într'o sinteză reală, urmărind seria faptelor cu repercusiune dela ţărmurile Pacificului la ale Atlanticului şi înlănţuirea lor cauzală.

Este inutil a stărui mai mult asupra acestui punct deoarece caracterul unitar al «Evului Mediu» a fost recunoscut în deajuns de istorici ca N. Iorga, la Londra în 1913 [102]) şi Alfred Dove în 1916 [103]).

Civilizaţiile primordiale asiatice şi europene şi-au încheiat evoluţia; din fuziunea şi difuzarea lor se vor alcătui cele trei civilizaţii «medievale» iar fluviul cel mare al Istoriei omenirii deplin format acum, curge într'un ritm din ce în ce mai unitar.

---

102) Generalităţi, p. 143: „nu există o epocă în care diversitatea aparenţelor să acopere un fond aşa de unitar ca acest ev mediu...".

103) Apud W. BAUER, op. cit., p. 105: „Dove... a numit perioada din istoria lumii cuprinsă sub acest nume, ca o perioadă de un caracter neobişnuit de unitar".

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro